

KLAZOMENAI ASTYSÜNDE BULUNMUŞ ARKAİK DÖNEM YAPI VE ANITLARA AİT PARÇALAR VE KUTSAL ALANLARIN İNCELENMESİ

Polat ULUSOY *

ABSTRACT

Research on Fragments of Archaic Period Structure and Monument Found at *Asty* of Klazomenai and Sanctuaries

Klazomenai, one of the 12 Ionian cities is located in İskele District, Urla – İzmir. Ongoing excavations have not yielded any Archaic Period religious architectural remains since 1979. On the other hand, nine fragments belonging to monumental architecture have been found at different locations of the *asty*. The fragments prove temples, altars or monuments and also sanctuaries, which belong to these monuments in the Archaic Period. Architectural fragments demonstrate the presence of at least four structures and one votive column dated throughout the beginning of the 6th c. BC to the end of it, particularly last quarter of the 6th c. BC. The components of the settlement pattern of the Archaic Period *asty*, except the sanctuaries, is well known. When find spots and conditions of fragments found at *asty* are evaluated with the settlement pattern, at least three sanctuaries should have been placed in the Archaic Period *asty*. Moreover, the open air sanctuary on the Karantina Island dated to the Hellenistic Period and the possible Athena sanctuary could also be used in the Archaic Period. Furthermore, the cult place at Taş Harmanı district, located in west of the Acropolis Hill, shows that at least six sanctuaries were used at the Archaic Period *asty* for different religious purposes and rituals. The fragments show the characteristics of Ionic and Aeolic architectures. The frieze with leaf decoration dated to the early 6th c. BC and Aeolic capital fragment dated to approximately middle of the 6th c. BC have Aeolic architecture features, while most of the fragments dated to the last quarter of the 6th c. BC have Ionic architectural features. The fragments found in Klazomenai, are also important for West Anatolia and for the Greece mainland religious monumental architecture. The fragments which are similar with those of Klazomenai are found in the Heraion of Samos, in Miletos, in Apollon Temple of Didyma and in the Delphi treasure houses as well. In this respect, the fragments shall contribute to the Archaic Period monumental architecture literature.

---

* Araş. Gör. Polat ULUSOY, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kötekli – MUĞLA. Eposta: polatulusoy@gmail.com.tr

Bu makale tarafımdan hazırlanmakta olan “Klazomenai Astysünde Yerleşim Düzenleri ve Değişimleri: Politik, Sosyal ve Çevresel Faktörler” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Keywords: Klazomenai, Archaic Period, Altar, Temple, Sanctuary, Settlement Pattern.

ÖZ

12 İon kentinden biri olan Klazomenai, İzmir İli, Urla İlçesi, İskele Mevkii'nde yer almaktadır. Antik kentte, 1979 yılından bu yana devam eden kazılarda Arkaik Döneme tarihlenen dini anıtsal mimariye ait bir yapı kalıntısı bulunamamıştır. Diğer yandan anıtsal mimariyle ilişkili dokuz adet buluntu *astynün* farklı alanlarında açığa çıkarılmıştır. Buluntular, Klazomenai *astysünde* Arkaik Dönemde tapınak, altar ya da anıt gibi yapıların ve bu yapıların ait olabileceği kutsal alanların olduğunu göstermektedir. Buluntular, MÖ 6. yüzyılın başından sonuna kadar olan süreçte MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaşmış olarak en az dört adet yapı ve bir olası adak sütunun varlığını göstermektedir. Arkaik Dönem *astysü* yerleşim dokusunun kutsal alanlar dışında diğer bileşenleri oldukça iyi bilinmektedir. Parçaların, buluntu yerleri ve durumları, yerleşim dokusu ile birlikte değerlendirildiğinde yapıların konumlandığı en az üç kutsal alanın Arkaik Dönem *astysünde* yer aldığı sanılmaktadır. Ayrıca Karantina Adası'nda bulunan Hellenistik Dönem açık hava kutsal alanı ve olası Athena Kutsal Alanı'nın Arkaik Dönemde de kullanıldığı düşünülebilir. Akropolisin batısında Taş Harmanı Mevkii'nde yer alan kült alanı da dâhil edildiğinde Arkaik Dönem *astysünde* altı adet kutsal alanın farklı dini amaç ve ritüeller için kullanıldığı söylenebilir. Buluntular, İon ve Aiol mimarisi bezeme özelliklerine sahiptir. MÖ 6. yüzyıl başlarına tarihlenen yaprak bezemeli friz ve yüzyıl ortalarına tarihlenen sütun başlığı parçası Aiol stil özelliklerini barındırırken, yüzyılın son çeyreğine tarihlenen buluntuların çoğu İon stil özelliklerine sahiptir. Buluntular, Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan dini anıtsal mimarisi için de oldukça önemlidir. Parçaların benzerlerinin Samos Heraion'u, Miletos, Didyma Apollon Tapınağı, Delphi hazine binaları gibi yapılarda bulunması, Arkaik Dönem anıtsal mimarisi literatürüne katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klazomenai, Arkaik Dönem, altar, tapınak, kutsal alan, yerleşim dokusu.

Giriş

Klazomenai Arkaik Dönem *astysü*¹, yürütülen sistematik bilimsel çalışmalar ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda gerçekleştirilen sondaj ve kurtarma kazıları sayesinde oldukça iyi bilinmektedir. Kentte Arkaik Dönem yerleşim çekirdek merkezi, savunma sistemi, sanayi mahalleri ve mezarlık alanlarının yerleşim dokusu içindeki

1 Koparal (2014, 64, dn. 1) *Astysü* "Grek kent devletlerinde duvarlarla sınırlı merkezin yanı sıra tüm yapıların, nekropol alanlarının, işliklerin bulunduğu sahayı kapsayan alan" olarak tanımlar. Ayrıca, Hansen (2006, 40, 56, 59) *astynün* kavramsal anlamları üzerinde durmuştur. Bu bağlamda *asty* kelimesinin hem mekânsal hem de kavramsal bir anlamı olduğu söylenebilir. Mekânsal anlam olarak *asty* kelimesi, kent-devleti olan bir yerleşimin, yerleşim merkezi olarak kullanılan alandaki yaşam alanı ve o yaşam alanını birincil çeperde çevreleyen coğrafyayı ifade etmektedir. Klazomenai *astysü* için bu alan, savunma sistemi içinde kalan çekirdek yerleşim, savunma sistemi dışında kalan ikincil yerleşim, sanayi alanları, mezarlıklar, tümülüsler ve kutsal alanlardır.

mekânsal, ekonomik ve politik işlevleri büyük ölçüde anlaşılmıştır. Diğer yandan yerleşim dokusunun önemli bir bileşeni olan kutsal alanlar ve kutsal alanlarda bulunan altar, tapınak gibi anıtsal yapılar *astyde* şu ana kadar bilinmemektedir. Ayrıca, Klazomenai’de Arkaik Dönem için diğer kamusal alan ve yapıların varlığı da henüz saptanamamıştır.

Astyde gerçekleştirilen kazılarda Arkaik Döneme tarihlenen dokuz adet orijinal mimari eleman açığa çıkarılmıştır. Açığa çıkarılan mimari parçalar, *astyde* olması muhtemel dini anıtsal mimari hakkında önemli ipuçları sunmakla beraber, kent-devletin çok önemli bileşenlerinden biri olan kutsal alanların yerleşim dokusu içindeki konumlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Çalışmada ilk olarak mimari elemanların değerlendirilmesi yapılmış, form ve bezeme özellikleri katalog bölümünde detaylı olarak ele alınmıştır. Parçaların incelenmesinin ardından Klazomenai’de bulunması muhtemel dini işlevli anıtsal mimari yapılar listelenmiştir. *Astyde* kutsal alanların konumunu tartışmak için Klazomenai Arkaik Dönem yerleşim dokusunun algılanması oldukça önemlidir. Bu nedenle Arkaik Dönem yerleşim dokusunun kısaca değerlendirmesinin ardından Klazomenai *astysünde* kutsal alanların yerleşim dokusundaki konumları tartışılmıştır. Sınırlı sayıdaki yazıt ve sikkeler üzerindeki tasvirler ikonografik olarak incelenerek bu kutsal alanların hangi tanrı ve tanrıçalara adanmış olabileceği soruları cevaplanmaya çalışılmıştır.

Buluntuların Değerlendirilmesi

Anta Başlığı (Kat. No: 1 – fig. 3)

Anta başlıkları anıtsal mimarinin önemli elemanlarından biridir ve tapınak altar ve nadiren de olsa çeşme gibi kamusal yapılarda kullanılmıştır. Klazomenai’de ele geçen anta başlığı İon tipindedir². Başlığın benzerleri genellikle Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan’ın bazı yerleşimlerinde karşımıza çıkmaktadır³. Kırık olarak açığa çıkarılan Klazomenai örneğinin Samos⁴, Melanpagos⁵ ve Didyma’dan⁶ benzer örnekleri, bu tip anta başlıklarının genelde “L” formulu olduklarını göstermektedir. İon başlıklarında bulunan volütlerin anta başlıklarında da aynı tarzda uygulandığını gösteren birçok örnek bulunmaktadır. 1 numaralı parça içbükey volüt kanallarına sahiptir⁷.

2 Arkaik Dönemde üç tip anta başlığı vardır: Bunlar; Dor, İon ve Aiol tipi başlıklardır. Bu tipler, başlıkların yan yüzlerindeki bezeme farklılıklarından ayırt edilmektedir.

3 İon tipi anta başlıkları Samos, Larisa, Didyma, Delphi, Abdera, Amorgos gibi merkezlerde görülür bk. Kjellberg – Boehlau 1940, 350-367, taf. 274; Gruben 1961, 134-137.

4 Schleif 1933, 174-210.

5 Ateslier 2000, lev. 11-13.

6 Hahland 1964, 142-166, taf. 1-15.

7 Boardman, İon tipi anta başlıklarını içbükey ve dışbükey volüt kanallarına sahip olanlar şeklinde iki gruba ayırır bk. Boardman 1959, 208. Didyma’da hem içbükey hem dışbükey volüt kanallarına sahip başlık örnekleri bulunmuştur ancak içbükey formulu örnekler daha azdır ve MÖ geç 6. – erken 5.

1 numaralı parçayı diğer merkezlerdeki örneklerden ayıran bir dizi özellik bulunmaktadır. Bu özelliklerden ilki, başlığın yan kanatlarında yer alan volütlerin dört tur dolanmasıdır. Diğer merkezlerde ele geçen örnekler ve Klazomenai buluntusu diğer anta başlığı parçası (Kat. No: 7) üç tur dolanmaktadır. İkinci farklılık, volüt bitim bölümlerinin, spiralin dairesel dönüşünü bozmayacak şekilde işlenmesi ve spiral bölümden blok yüzeyine geçişin, bloğun yüzeyine doğru alçalan bir yastıkla belirtilmesidir. Üçüncü farklılık, yastık bölümünde her volütün arasına gelecek şekilde yatay bir yay olarak işlenmiş plastik bir yiv bulunmasıdır. Son farklılık, spiral sırtlarının arasından çıkan beş yapraklı palmet bezemesinin yer almasıdır.

Bu farklılıkları açacak olursak;

Spiral sırtlarında bulunan palmet bezemesi, 7 numaralı parça (fig. 10), Larisa⁸ ve Khios⁹ örnekleri dışında, Arkaik Dönem diğer İon tipi anta başlıklarında görülmez. Diğer yandan, Aioli tipi anta başlıklarında palmet uygulaması yaygındır¹⁰. İon mimarisinde volütler arasından çıkan palmet yaprakları anta başlıklarında nadir olarak görülmesine rağmen Teos¹¹, Ephesos Artemis¹² ve Miletos Athena tapınağı sütun başlıklarında¹³, Delphinion'daki köşe akroterlerinde¹⁴, Kap Monodendri'deki Poseidon altarnın akroterlerinde¹⁵, Didyma Apollon Tapınağı sütun başlıklarında görülür ve hepsi MÖ 6. yüzyılın 2. yarısına tarihlenir.

Volüt spirallerinin en dış sırtları, volütün dairesel formunu bozmayacak şekilde bir alttaki volütle birleşmesi uygulaması, diğer merkezlerde farklı şekillerde karşımıza çıkar. Samos Anta başlığında (Kapital A) en üst volütün en dış spiral sırtı üst kısımdan kavis yaparak düzleşmekte ve bu düzlem doğrultusunda tabana kadar düz bir şekilde bant gibi inmektedir. Alttaki volütlerin en dış sırtları da bu düzlemlerle birleşmektedir. Volüt spirallerinin en dış sırtları volütün dairesel formundan uzaklaşıp düzleşmiştir. Rhoikos Altarı anta başlığındaki bu durum Klazomenai örneğiyle benzerlik gösterir. Didyma anta başlıklarında Samos Kapital A örneği gibi düz sonlanan örnekler olduğu gibi, Klazomenai örneğine benzer kullanım da vardır.

---

yüzyıla tarihlenir. Didyma'daki iç bükey işlenmiş anta başlıkları Klazomenai örnekleriyle benzerdir bk. Hahland 1964, 177, 179, 183, lev. 35-36, 40-44. Diğer merkezlerde bulunan anta başlıklarında her iki uygulama mevcuttur. Samos Hera Tapınağı ve Rhoikos Altarı için bk. Hahland 1964, 170-175, taf. 31; Kienast 2002, 317-325.

8 des Courtils 2011, 387, fig. 3; Boehlau – Schefold 1940, 125, fig. 21.

9 des Courtils 2011, 387, fig. 4-5.

10 Melanpagos buluntusu anta başlığı buna örnek olarak gösterilebilir bk. Ateşlier 2000, 71-79, lev. 11-13. Ayrıca Larisa ve Lesbos gibi merkezlerde de palmet yaprağı bezemesi bulunan Aioli tipi anta başlıkları bilinmektedir bk. Ateşlier 2000, 72-75; Betancourt 1977, 73-79. Karia Bölgesinde Bodrum – Türk suyu, Labraunda Andron B anta başlıkları da Klasik Dönem örnekleri olarak gösterilebilir bk. Baran 2010, 96-98, lev. 62.

11 Kadioğlu v.d. 2015, 354-256, fig. 10-12.

12 Lawrence 1996, 93, fig. 129; Dinsmoor 1950, 130-131, pl. 30, fig. 48.

13 Dinsmoor 1950, 129.

14 Ohnesorg 2005, 192-193, abb. 101.

15 Koenigs 1980, 65-67, lev. 8.

Spirallerin en dış sırtlarının hemen bitiminden, başlığın tüm yüksekliği boyunca uzanan ayırıcı yastık uygulaması sadece Klazomenai örneğinde görülür.

İon tipi anta başlıklarının volütlü yan kanatları başlık bloğundan genel olarak iki şekilde ayrılır. Bunlar spirallerin bulunduğu yan kanat iç kısmında aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek derinleşmesi¹⁶ ve spiralli yan kanatın vurgusunun her yerde aynı derinlikte uygulanmasıdır. 1 numaralı parça birinci örneğe daha yakındır. Yastık alt bölümde yak. 8 cm derinliğindeyken, üst bölümde 12 cm'ye kadar ulaşmaktadır. Diğer merkezlerde spiraller, en dış sırtların bitiminde düz inerek bloğa bağlanmaktadır. Klazomenai örneğinde ise yastık bölümü, 6-8 cm'lik dışbükey bir kavis yaparak bloğa ulaşır.

Diğer merkezlerde bulunmuş bazı anta başlıklarının ön yüzlerinde kabartmalı olarak işlenmiş bezemeler bulunmaktadır¹⁷. Samos Rhoikos altarı anta başlığında; üstteki iki panelde İon kyması, üçüncü panelde lotus-tomurcuk dizisi yer almaktadır. En alttaki iki panelde ise boncuk ve ok sıraları bulunmaktadır. Klazomenai örneği ön yüzünde ise hiçbir bezeme bulunmamaktadır. Diğer yandan Klazomenai örneğinin ön yüzündeki bezemelerin kabartma olarak değil de boya olarak betimlenmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

Klazomenai buluntusu anta başlığının nasıl bir yapıya ait olabileceğine dair önerilerde bulunmak mümkündür. Klazomenai örneğiyle benzer boyutlarda olan Didyma¹⁸ örnekleri için Hahland; küçük tapınaklar ya da altarlara ait olmalıdır önerisinde bulunmuştur¹⁹. Klazomenai örneğinde başlığın üst bölümünde yer alan silme profili 1.5 – 2 cm kalınlığındadır. Bu silme, Samos ve Didyma gibi merkezlerde 5- 10 cm arasında kalınlığa sahiptir²⁰. Silmenin dar olması, üzerine ağır, taş hatıllar yerine ahşap elemanların ya da hiçbir yatay taşıyıcının gelmeyeceğini düşündürmektedir.

Başlığın nasıl bir yapıya ait olabileceğine dair bir diğer veri ise bazı vazoların üzerinde betimlenen sahnelerde görülür²¹. Bunlardan en önemlisi, Viyana Sanat Müzesi'nde bulunan Caere Hydriasi'dir. Vazonun gövdesindeki bezeme alanında bir sunak betimlenmiştir ve sunağın yan bölümünde İon tipi anta başlığı yer almaktadır²².

Samos Heraionu MÖ 540 civarına tarihlenen anıtsal Rhoikos altarında bulunan anta başlığı, altarin yan kanatlarının ön yüzüne yerleştirilmiştir²³. Samos'ta ayrıca MÖ 575-550 yıllarına tarihlenen birinci dipteral tapınağın anta başlıklarından biri de

16 Hahland 1964, abb. 13-15.

17 Didyma için bk. Hahland 1964, abb. 32-36, 40-41; Samos için bk. Kienast 1991, pl. 16 d-f

18 Didyma örnekleri yak. 65 cm genişlik, 39 cm yüksekliğe sahiptir. Klazomenai örneği 65.2 cm genişlik ve 45.8 cm yüksekliğe sahiptir.

19 Hahland 1964, 152-164; Ateşlier 2000, 76.

20 Hahland 1964, abb. 32-36.

21 Aktsele 1996.

22 Hahland 1964, 157-160, abb. 19.

23 Hahland 1964, 170-175, abb. 31; Kienast 1991, 99-102; Kienast 2002, 317-325; Schleif 1933, 174-210.

korunmuştur. Bu başlık, 1 numaralı parçaya göre daha büyük boyutlardadır²⁴. Ayrıca, Miletos Athena Tapınağı rekonstrüksiyon önerisinde Maltwiz anta başlığını tapınağın anta duvarında konumlandırmıştır²⁵.

Başlık tek başına değerlendirildiğinde bir tapınak ya da altara ait olmalıdır. Anta başlığının nasıl bir yapıya ait olabileceğine dair aynı seviyeden bulunan rozet bezemeli blok ve işlenmiş blok parçasının beraber değerlendirilmesi daha doğru sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olacaktır.

Diğer merkezlerden bulunan benzer örnekleri ile karşılaştırıldığında MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısından MÖ 5. yüzyıl başları, Abdera örnekleri ile MÖ 5. yüzyıl ortalarına kadar olan süreçte benzer tip anta başlıklarının kullanıldığı görülmektedir. Başlık stilistik özelliklerinden yola çıkarak MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlenebilir.

Rozet Bezemeli Blok / Anta Gövdesi (Katalog No: 2, fig. 4)

Blok parçası bir yapı elemanı olarak kullanılmıştır. Ancak parçayı diğer bloklardan ayıran en önemli özelliği ön yüz, üst bölümde bulunan rozet bezemelerdir.

Bloğun ön yüzünde biri tüme yakın, diğeri ise kısmen korunmuş phiale formunda rozet bezemeleri, orijinalde dört adet olmalıdır. Yapılan tamamlama sonucu dış kenarlarda yer alan rozet bezemeleri bloğun genişliğini her iki yanda 8 mm aşmaktadır. Dolayısıyla açığa çıkarılan bloğun sağına ya da soluna benzer rozet bezemeli blokların gelmesi mümkün değildir. Bu bakımdan blok, bir friz ya da bir panele ait olamaz. Benzer örneklere bakıldığında bir tapınağın anta gövdesi ya da bir altarnın yan kanatlarına ait bir blok olmalıdır. Anta duvarı elemanı ya da üst yapı elemanı olarak doğrudan rozet bezemesi olmasa da yuvarlak formulu bitkisel bezemelerin kullanıldığı örnekler Khios²⁶, Amorgos²⁷, Miletos Sphinks altarı²⁸ ve Samos Rhoikos altarı'ndan bilinmektedir²⁹.

Başlıkta rozet bezemeleri çok sade verilmişken diğer merkezlerdeki örneklerde rozetler kabartmalı olarak işlenmiştir. 2 numaralı parçadaki rozet bezemesinin detayları aynı 1 numaralı anta başlığının ön yüzünde olabileceği gibi boya ile detaylandırılmış olabilir. Parça, beraber bulunduğu 1 numaralı anta başlığı ve benzer örneklerinden yola çıkarak MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı, özellikle de MÖ 525 civarlarına ait olmalıdır.

Merdiven Korkuluk Bloğu Parçası (Katalog No: 3, fig. 5 b-c)

Parça, 1 ve 2 numaralı parçalarla beraber bulunmuştur. Dolayısıyla üç

24 Kienast 2002, 317-325, pl. 4.

25 Maltwiz 1986, 124-135, abb. 12.

26 des Courtils 2011, 387, fig. 4-5.

27 Ohnesorg 2005, 125, abb. 63.

28 Ohnesorg 2005, 151-154, abb. 78.

29 Ohnesorg 2005, 142-145, abb. 72.

buluntu aynı mimari yapıya ait olabilir. 3 numaralı parça 1-2 numaralı parçalarla beraber değerlendirildiğinde bir anlam kazanmaktadır. Bloğa benzer uygulamaya, Didyma Kap Monodendri Poseidon altlarında rastlanmaktadır³⁰. Poseidon altlarının ön yüzünde yer alan, dışarıya doğru açılan merdivenlerin yan kısımlarında, aşağı doğru bir açıyla, düz bir şekilde alçalan, merdiven korkuluğu işlevi gören bloklar bulunmaktadır. Bu bloklar, form olarak 3 numaralı parçaya benzemektedir. Parçanın, üst ve ön yüzlerinin özenli olarak işlenmiş olması, bu yüzeylerin yapının görünen bölümlerinde olduğunu göstermektedir.

Anta Başlığı – Rozet Bezemeli Blok ve Merdiven Korkuluk Bloğu Parçasının Değerlendirilmesi (Kat. No: 1-2-3)³¹

1-2 ve 3 numaralı parçalar Akropolis³² tepesinin güney yamacında Arkaik Dönem sanayi mahallesinde yer alan bir su kuyusunda bulunmuştur³³. Su kuyusu, Arkaik Dönem işlik bölgesinin avlusunda yer almaktadır. Ana kayaya oyulan kuyu 15.44 m derinliğe sahiptir. Su kuyusunun en alt seviyesini kullanım dönemi dolgusu oluşturmaktadır ve hemen üstündeki kapatma dolgusu bir kerede doldurularak yapılmıştır. Kapatma dolgusunda farklı seviyelerden ele geçen birçok buluntu birleşmektedir. Kuyunun kullanım dönemi evresinden MÖ 6. yüzyıl sonlarına tarihlenen yerel üretim seramiklerinin yanı sıra ithal, özellikle Attika üretimi seramiklerin ele geçmesi³⁴ ve buluntular arasında MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına ait bir buluntuya rastlanmaması, kuyunun açılış ve kullanımının MÖ 6. yüzyıl sonunda olduğunu göstermektedir³⁵. Kuyunun bir defada kapatılması, Perslerin MÖ 499 yılında Klazomenai’de gerçekleştirdiği yıkım sonucunda kuyuyu tahrip etmelerinin sonucu olmalıdır. Yukarıda ayrı olarak incelenen buluntular stilistik olarak MÖ 6. Yüzyılın son çeyreğini verilmiş, parçaların *in-situ* buluntu durumu bu tarihi doğrulamaktadır.

Anta başlığı parçası hem tapınak hem de altarlarda kullanılan mimari bir elemandır. Rozet bezemeli blok, kullanım olarak altar, tapınak, hazine binası gibi yapılarda karşımıza çıkmaktadır. 3 numaralı parçayı tek başına anlamlandırmak pek mümkün değildir.

Rozet bezemeli bloğun üst genişliği 54.1 cm, anta başlığının alt genişliği yapılan tamamlama sonucu 58 - 58.5 cm’dir. Bu da bu iki parçanın üst üste oturabileceğini göstermektedir (fig. 5a). Ayrıca diğer merkezlerde bu durumu destekleyen buluntuların varlığı bu görüşün doğruluğuna kanıt oluşturmaktadır. Samos’ta bulunmuş pişmiş topraktan anta başlığı modelinin³⁶ alt bölümünde 2 numaralı parçadaki gibi rozet

30 Koenigs 1980, 65-67, lev. 8.

31 1 - 2 ve 3 numaralı parçaların form ve bezeme özellikleri katalog bölümünde detaylı olarak anlatılmıştır. Bu bölümde üç buluntu beraber değerlendirilmiştir.

32 Akropolis sektörüne adını J. M. Cook vermiştir bk. Cook 1953/54, 149-157.

33 Bakır v.d. 2003, 209.

34 Sparkes – Talcot 1970, 4: 401, 9: 901.

35 Bakır v.d. 2003, 209.

36 Buschor 1957, 5-6, taf 3.

bezemeleri bulunmaktadır. Samos örneğinde rozet bezemeleri anta başlığının bir elemanı gibi gösterilse de, bunun yegâne nedeni örneğin model olarak işlenmesidir. Bir diğer örnek de Samos Heraion'unda anta başlığının altında yer alan kabartmalı rozet bezemeli bir bloktur³⁷. Samos'taki Polykrates dipteral tapınağın anta başlığının alt bloğu olarak tanımlanan bloğun ön yüzünde on ikişer yapraklı üç adet, sağ yüzünde ise bir adet rozet bezemesi yer almaktadır³⁸. Rozet bezemelerinin 2 numaralı parça ile yak. aynı ölçülere sahip olması benzer amaçlı kullanıldıklarını akla getirmektedir. Bu iki bloktaki en önemli fark, Samos bloğundaki bezeme tek başına mimari bir blok olarak işlenirken, Klazomenai örneğinde bezeme büyük bir bloğun üst bölümünde işlenmiştir³⁹. Üzeri rozet bezemeli blok örneği, Siphnos hazine binasının anta başlığının üzerinde yer alan arşitrav bölümünde görülmektedir. Siphnos hazine binasında rozet bezemeli bloğun anta başlığının üzerinde yer alması farklı kullanım şekillerine örnektir. Delphi ve Samos örnekleri rozet stilleri ve form açısından benzerliklere sahiptir. Diğer anta başlığı altında rozet kullanımı örneği Amorgos'daki Geç Klasik - Erken Hellenistik Döneme tarihlenen altarda da görülmektedir⁴⁰. Ayrıca Khios'ta bulunan tek parça olarak işlenmiş anta başlığının alt bölümünde yaprak bezemeleri yer almaktadır⁴¹. Khios'ta bulunan anta başlığı kullanım açısından Klazomenai'de bulunan 1-2 numaralı parçaların beraber kullanımını gösteren en iyi örneklerdendir.

Rozet bezemeli bloğun yan yüzlerinde farklı uygulamalar görülmektedir. Sol yan yüz, farklı derinliklerde üç bölüme ayrılmıştır (fig. 4). Bölümlemeler, 3 - 4 mm genişliğindeki oluklarla yapılmıştır. En üstteki olan düzlem rozet yüksekliği boyunca yatay olarak uzanmakta ve perdahlanmıştır. Dolayısıyla görünen bir yüzeydir. Onun altındaki yak. 25.5 cm yüksekliğindeki alan 5.8 cm ve 40.8 cm olacak şekilde dikine ikiye bölünmüştür. Bu iki alan düzleştirilmeden bırakılmıştır ve 5.8 cm'lik bölüm daha derindedir. Bu iki alanda ait olduğu yapının görünmeyen yüzeylerine denk geldiğinden işlenmeden bırakılmışlardır. Diğer yandan aralarında özellikle işlenmiş olukların yer alması daha farklı bir bölümlendirmeyi göstermektedir.

Parçaların ait olabileceği yapı için farklı öneriler getirmek mümkündür. Bu önerilerden ilki buluntuların bir altara ait olabileceğidir. 1 ve 2 numaralı parçalar üst üste oturduğunda toplam 85.7 cm'dir (fig. 5 b-c). Bunun 60.3 cm'si görünen yüzeyde yer alırken, geriye kalan bölüm dışardan görünmemektedir. 1-2 ve 3 numaralı parçalar aynı mimari yapının parçaları olarak kurgulandığında; 3 numaralı parça, rozet bezemeli bloğun hemen önünde, rozetlerin alt bitiminden başlayarak yerleştirilmiş, olası bir merdiven korkuluğu parçası olduğu öne sürülebilir. Bu öneriyi destekleyecek birebir benzer bir örnek bulunmamaktadır. Kap Monondendri altarında⁴² yer alan

37 Buschor 1957, 17-18, taf. 16-2,17.1-17.2.

38 Gruben 1986, 350-367, taf. 274; Kienast 2002, 321.

39 Lawrence 1983, pl. 136.

40 Ohnesorg 2005, 124-125, abb. 63.

41 Khios anta başlığı örneğinde, palmet bezemesi en alt spiralin alt bölümünde 5 yaprakla işlenmiştir bk. des Courtils 2011, 387, fig. 4-5.

42 Koenigs 1980, 65-67, lev. 8; Koenigs 1986, 113-118, taf. 12.

merdiven uygulamasına benzetilebilir ancak bu altarda anta başlığı bulunmamaktadır. Rhoikos altarmında⁴³ daha farklı bir merdiven uygulaması vardır. Anta başlığının olduğu duvardan içeriye doğru merdiven başlamaktadır ve yükselmektedir. Klazomenai’de böylesi bir altar yapısını önermek şu an için mümkün değildir. Diğer yandan anta başlıkları benzer boyutlardadır. 1-2-3 numaralı elemanların ait olduğu altar için Kap Monodendri formunda bir altar önerisinde bulunmak mümkündür.

Diğer yandan Ohnesorg⁴⁴, Didyma anta başlığı örnekleri için farklı rekonstrüksiyon varsayımlarında bulunmuştur. Klazomenai örneği buluntular için de benzer bir kullanımı önermek mümkündür ancak bu durumda 3 numaralı parçayı dışarıda tutmak gerekecektir. 3 numaralı parçayı altarmın daha farklı bir yerinde konumlanmış olarak da kurgulamak mümkündür. Delos’taki Prytaneion⁴⁵, Zeus Polieus ve Athena Polias Altarı⁴⁶ ya da Paros’taki olası Athena Kutsal alanındaki altar⁴⁷ gibi bir uygulama gerçekleştirilmiş olabilir.

1-2 ve 3 numaralı parçaların ait olabileceği bir diğer yapı ise olası bir templum-in-antis planlı bir tapınaktır. Bilindiği üzere anta başlıkları tapınaklarda da Arkaik Dönemde kullanılmaktadır.

Ayrıca, anta başlıkları dini mimari örnekler dışında çeşme yapısı⁴⁸ gibi kamusal yapılarda kullanıldığı öne sürülmüştür. Klazomenai buluntuları için kamusal alanlarda kullanım olasılık dâhilinde değerlendirilmiştir ancak dini anıtsal mimari olasılığı öncelik olarak düşünölmüştür.

Lotus – Palmet Bezemeli Friz Parçası (Katalog No: 4, fig. 6)⁴⁹

Friz parçası, FGT sektöründe MÖ 4. yüzyıl ikinci çeyreğine ait 3D evinde devşirme duvar taşı olarak açığa çıkarılmıştır (fig. 1).

Friz parçasının form açısından benzerleri Delphi’deki hazine binalarının frizlerinde görölmektedir⁵⁰. Parçanın form ve bezeme açısından benzerlerine Samos Heraion⁵¹, Amyklai Apollon altarı⁵², Erythrai⁵³, Khios-Kata Phana⁵⁴, Khios Emporio⁵⁵ ve

43 Schleif 1933, 174-210, abb. 31-33.

44 Ohnesorg 2005, abb. 75 – 76.

45 Ohnesorg 2005, 53-56, abb. 103.

46 Ohnesorg 2005, 62-66, abb. 103.

47 Ohnesorg 2005, abb. 103.

48 Voitlander 1972, 95-105.

49 Parça tarafımdan 2015 yılında yayınlanmıştır ancak bu makalede diğer parçalarla bir bütün olarak değerlendirmesi önemli olduğundan ötürü yeniden incelenmiştir bk. Ulusoy 2015.

50 Daux – La Coste-Messelié 1936, 264-277.

51 Buschor 1930, 92-93, fig. 45, beil. 25; Schelif 1933, 174-210, abb. 14-17

52 Fiechter 1918, 232-236, 242-244, lev. 13-14.

53 Akurgal 1979, 25, fig. 38; Langlotz 1975, lev. 7.6.

54 Lamb 1934/35, 144, lev. 30 a-b.

55 Boardman 1967, 68, Cat. No. 50-51, fig. 47,49, pl. 17.

Thasos'ta⁵⁶ rastlanmıştır.

Delphi Apollon kutsal alanı hazine binaları arasında 15 numara ile tanımlanan anonim yapının temel duvarları arasında yapıyla ilişkili lotus-palmet friz parçaları bulunmuştur⁵⁷. Aiol / İon düzeninde inşa edilmiş bir yapıya ait olduğu düşünülen, MÖ 535/530 yıllarına tarihlenen frizin benzerlerine, Marsilyalılar (MÖ 535) ve Siphnoslular (MÖ 525) hazine binalarına ait sima frizlerinde rastlanır. Gerek 15 numaralı anonim yapı, gerekse Marsilya ve Siphnos hazine binalarında bulunan frizler, 4 numaralı parçayla bezeme stili açısından benzerliklere sahip olsa da, bezeme şeması ve kuşakları bakımından birtakım farklara sahiptir. Delphi'de farklı yapılarda bulunan frizlerde tabandan boncuk dizisi, lotus-palmet dizisi, boncuk dizisi ve Lesbos kyması şeklinde sıralanmaktadır. Klazomenai örneği ise lotus-palmet dizisi ve korunduğu kadarıyla üstü üste bindirilmiş iki sıra yaprak dizisinden oluşan en fazla üç sıra olması gereken iki panele ayrılmıştır.

4 numaralı friz parçasının lotus-palmet bezemeleri Delphi frizleriyle genel prensip olarak benzerlik içindedir. Yalnızca, Delphi frizlerinde lotus yaprağının altından her iki tarafa doğru çıkan spiral bezemeleri daha geniş açıyla dolanmakta ve lotus çiçeğine yakın sonlanmaktadır. 4 numaralı parça diğer merkezlerde bulunmuş benzerleriyle stil bakımından karşılaştırıldığında; frizin lotus çiçekleri Delphi örneklerine göre daha geniş ve yayvan işlenmiştir. Lotus yaprakları daha geniş açılmaktadır. Lotus çiçeğinin hemen altında yer alan şişkin, düğme formlu çekirdek işlenmiştir. Çiçeğin altından ve üstünden çıkan ok ucu şeklindeki merkezi yaprak ve çiçek sapı daha etli işlenmiştir. Spirallerin çift konturlu ince plastik bir yiv gibi işlenen sırtları geniş bir açıyla palmet yapraklarına bağlanmış ve spiral gözleri daha geniş çaplı çemberle birleşmiştir. Delphi örneklerinde on bir ve yedi adet palmet yaprağı örnekleri vardır⁵⁸. Klazomenai örneği ise dokuz yapraklıdır. Delphi'deki palmet yaprakları derin ve plastik olarak işlenmiştir. Klazomenai örneğinde palmet yapraklarının friz derinliği daha azdır. Tüm bu farklılıklar, Delphi örnekleriyle tarihlleme açısından bir farklılık oluşturmaktan ziyade, aynı dönemde Klazomenai'de ustanın stil farkı olarak yorumlanabilir⁵⁹.

Samos Rhoikos altarının yan kanatlarının merdivenlere bakan iç yüzlerinde, anta başlığıyla aynı hizada, lotus-palmet kuşağı kullanılmıştır⁶⁰. Bu uygulama friz kullanımı ve bezeme özellikleri açısından Klazomenai örneğiyle birebir örtüşmesine de kullanım amacı ve yeri açısından önemlidir.

4 numaralı friz parçasının nasıl bir yapının elemanı olduğu konusunda Delphi'deki Siphnos, Marsilya ve Klazomenai hazine binalarıyla ilişkili friz parçaları önemlidir. Bu frizler gerek form, gerekse bezeme özellikleri açısından 4 numaralı parçayla benzerliklere sahiptir. 4 numaralı parça, Delphi'deki hazine binalarına benzeyen bir

56 Grandjean – Salviat 2000, 207-209, fig. 143-144, 146.

57 Langlotz 1975, 69, pl. 16.4; Lawrence 1983, 168-180, fig. 133.

58 Daux – La Coste-Messeliè 1936, 264-277.

59 Ulusoy 2015, 682. Bezeme üsluplarındaki bölgesel farklılıklar ve bunun mimarideki yansıması ayrı bir çalışma konusudur.

60 Schleif 1933, 192, şek. 17-18, 32-33.

yapıya (bir tapınağa) ait olabilir. Tapınak haricinde 4 numaralı parça Samos Rhoikos altarındaki gibi bir frizin parçası da olabilir⁶¹.

Friz parçası, Delphi'deki MÖ 535'e tarihlenen Marsilya ve MÖ 525'e tarihlenen Siphnos hazine binalarındaki frizlere benzerliğinden ötürü MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilir. Klazomenai'de MÖ 546 – 530/525 arasında Pers istilasından ötürü kent terk edilmiş gözükmetedir⁶². Dolayısıyla parçayı MÖ 530-525 civarlarına tarihlemek mümkündür.

Aiol Kymationu Bezemeli Taç Bloğu Parçası (Katalog No: 5, fig. 7)

Parça, Liman Tepe höyüğünde bulunan Arkaik Döneme tarihlenmiş K-10 kuyusunun kazısı sırasında 1. bulunmuştur⁶³ (fig. 1).

Parçanın korunan durumundan yola çıkarak taç bloğun bütününde kaç yaprak bulunduğunu, genişliğini ve derinliğini söylemek mümkün değildir. Aiol kyması, sadece taç bloklarında görülen bir bezeme değildir. Aiol tipi sütun başlıklarında sıklıkla kullanılmaktadır. Aiol kyma sırasının sığ ve yiv gibi işlenen erken örnekleri, Smyrna Athena tapınağının Alyattes tahribiyle ilişkili evresinde görülmektedir. Bu evreye ait sütun başlıklarında Aiol kymasına benzer yaprak bezemeleri kullanılmıştır⁶⁴. 5 numaralı parçadaki yaprak bezemesine benzer sütun başlığı örnekleri Larisa⁶⁵, Aigina⁶⁶, Neandria⁶⁷, Thasos⁶⁸ ve Phokaia'dan⁶⁹ bilinmektedir. Akurgal bu örneklerin Smyrna Athena tapınağının taşralı temsilcileri olduğunu ve stil açısından takipçileri olduğunu öne sürerek MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlemiştir⁷⁰. 5 numaralı parça, yukarıdaki merkezlerde ele geçen Lesbos tipi yapraklara bezeme özellikleri bakımından benzemektedir ancak bu merkezlerde ele geçen örnekler sütun başlığı ve altlığı

61 4-5 numaralı parçaların aynı yapıya ait olabileceğine dair tartışma 5 numaralı buluntunun anlatıldığı başlıkta değerlendirilmiştir bk. Ulusoy 2015, 682.

62 Ersoy 2007, 161.

63 Erkanal – Artzy – Kouka 2003, 425-426. Liman Tepe, Kalkolitik Dönemden Roma Dönemi sonlarına kadar iskânın merkezidir. Kuzeye doğru yükselen bir arazide yer alan kazı alanının batısında, kentin Arkaik ve Klasik Dönemlerdeki olası limanı bulunuyor olmalıdır.

64 Akurgal 1997, 73-80, şek. 55; Cook – Nicholls 1998, 170-180.

65 Larisa sütun başlığının altındaki bilezik bölümünde yer alan yapraklar ince bir forma sahiptir ve çok genişlemeden dik olarak inmektedirler bk. Kjellberg – Boehlau 1940, 121-135, lev. 19; Schefold 1938, 41-54; Akurgal 1960, 5, lev. 5c.

66 Perrot – Chipiez 1898, şek. 278; Gruben 1986, 341,368, taf. 261-262.

67 Akarca 1977, 12-16, lev. 13-14.

68 Thasos başlık parçasında yer alan yapraklar, 5 numaralı parçaya daha çok benzemektedirler ancak işçilik açısından daha kabadırlar bk. Akurgal 1960, 1-7, lev. 5a.

69 Phokaia buluntusu parça, işleniş stili açısından 5 numaralı parçaya benzese de yaprak formu açısından 8 numaralı Aiol sütun başlığı parçasına benzemektedir. Phokaia buluntusu parçada yaprakların ortasında yer alan ana damarlar çift kontur olarak işlenmemiştir. Yaprak ve okların ucu da sivri bir biçimde sonlanmamaktadır. Bu açılardan 5 numaralı parçadan ayrılır. Akurgal 1960, lev. 1b; Akurgal 1962, lev. 101, şek. 23; Serdaroğlu 1967, 35-40.

70 Akurgal 1997, 74-75.

formundadır. 5 numaralı parça ise düz bir taç bloğu parçasıdır bu nedenle doğrudan karşılaştırma yapmak mümkün değildir. Derin ve içbükey olarak işlenmiş Lesbos/Aiol yapraklarının Aiol başlıklarında, MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren kullanılmaya başlandığı söylenebilir ancak 5 numaralı parça için bu tarihi vermek mümkün değildir çünkü friz olarak kullanılmış çok daha yakın örnekleri bulunmaktadır. Kyzikos'da bulunmuş olan taç bloğu parçası özellikle yaprakların işlenişi açısından Klazomenai örneğine en yakın parçadır⁷¹.

Parçanın form, bezeme ve kullanım açısından benzerleri Delphi hazine binalarında karşımıza çıkar⁷². Marsilya ve Siphnos hazine binalarının mitolojik sahnelerin yer aldığı figürlü frizin hemen üzerinde, ana frizi sınırlandırmak amaçlı Lesbos kymationlu taç bloğu kullanılmıştır. Bu taç bloklarında, Lesbos yaprakları ve aralarında oklar yer almaktadır. Siphnos hazine binası taç bloğundaki yapraklar ile 5 numaralı taç bloğundaki yapraklar arasında form bakımından bazı farklılıklar vardır. Siphnos örneği, aşağıya doğru daralmaya daha yukarıdan ve keskin bir biçimde başlamaktadır⁷³. Siphnos ve Marsilya binalarındaki Lesbos taç blokları ana bezeme elemanı olarak değil, ana friz elemanını sınırlayan ikincil bezeme elemanı olarak kullanılmıştır.

Langlotz tarafından Klazomenai ile özdeşleştirilen 15 numaralı anonim yapının temel duvarları arasında çok sayıda friz parçası bulunmuştur. Frizlerden lotus-palmet bezemesi ve onun üst panelinde, 5 numaralı parçanın bezemeleriyle benzerlik gösteren yapraklar bulunmaktadır⁷⁴. 15 numaralı yapıdan ele geçen frizlerin tarihleyici özelliğine ek olarak, 5 numaralı parçanın kullanım yeri ve nasıl bir yapıya ait olabileceğine dair sunduğu bilgiler önemlidir.

15 numaralı frizde, Aiol kymation sırasının altında, ana bezeme alanı olarak lotus-palmet bezemesi kullanılmıştır. 4 – 5 numaralı parçalar, Delphi'de bulunan 15 numaralı yapıdakine benzer şekilde kullanılmış olabilir. Üstte Aiol kymationu bezemeli friz parçası, onun altında ise lotus – palmet bezemeli friz parçası aynı yapı elemanına ait alt alta kullanılma ihtimali bulunmaktadır. Klazomenai örneği aynı öneme sahip iki farklı bitkisel bezemeli friz ya da taç bloğunun aynı yapıda üst üste düzenlenmesi olarak kullanılmış olabilir (fig. 9a). 4 ve 5 numaralı parçaların form özellikleri böylesi bir uygulama için mümkündür. İki parçanın işçilik ve stilleri de bu uygulamanın olabileceğini akıllara getirmektedir.

Teos'ta bulunmuş Aiol kymationlu taç bloğu parçası üzerinde bulunan yaprak bezemeleri de birebir olmasa da Klazomenai örneğiyle benzerlikler taşımaktadır⁷⁵.

71 Koenigs 1981, 125-128, fig. 3, pl. 19.

72 Gruben 1961, 82-91.

73 Daux – La Coste-Messeliè 1936, pl. 21.

74 Langlotz 1975: 69. 15 numaralı yapıdan birçok lotus – palmet bezemeli friz ele geçmiştir. Bu friz blokları birbirinin devamı niteliğindedir. Lesbos kymaları lotus-palmet bezemesinden sonra ikincil öneme sahip bezeme kuşaklarıdır.

75 Kadioğlu, Aiol kymation'unun yaprak biçiminin, literatürde Lesbos kymationunun öncü biçimi olduğunu belirterek Teos örneğinin Aiol tipi olduğunu vurgular bk. Kadioğlu vd. 2015, 355-356, res. 13; Weickert 1913, 38. Ayrıca, Ephesos, Larisa, Phokaia ve Neandria'daki erken kyma için yayılım

Kentte, 2013 yılında Bouleuterion kazılarında iki adet Aiol kymationlu taç bloğu parçası daha bulunmuştur⁷⁶. Açığa çıkarılan Aio kymationlu T7 taç bloğu 13.6 cm yüksekliğe sahiptir. 5 numaralı örnek ise 21.6 cm yüksekliğe sahiptir. Geçmiş yıllardaki kazılar ve devam eden kazılar sırasında bulunan anthemion frizli taç bloğu, duvar frizi ve duvar arşitravı gibi buluntuların bir tapınağın üst yapı elemanları olabileceğini göstermiştir ve restitüsyon çalışması gerçekleştirilmiştir⁷⁷. 4-5 numaralı parçalar Teos örneğinde olduğu gibi, bir üst yapı elemanının farklı bölümlerine yerleştirilmiş frizler olabilirler (fig. 8 a-b).

Parçaya form ve bezeme olarak yakın örnekler Teos⁷⁸, Kyzikos⁷⁹, Siphnos hazine binası ve 15 numaralı anonim yapıda bulunmuştur. Bu anlamda parça gerek tek olarak, gerekse lotus-palmet bezemeli friz ile birlikte değerlendirildiğinde MÖ 525 civarlarına tarihlenmek mümkündür. Parça, gerek lotus-palmet bezemeli friz ile beraber, gerekse tek başına değerlendirildiğinde anıtsal mimariye sahip bir yapının bezeme elemanıdır. Bu anlamda hazine binaları gibi önemli bir yapı⁸⁰, bir tapınak ya da bir altara ait olabilir. Arkaik Dönem sunaklarında yer alan friz uygulamalarında İon, Aiol ve Lesbos kymationu⁸¹ kullanılmaktadır. Diğer yandan doğrudan 4 ve 5 numaralı parçaların nasıl bir yapıya ait olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Teos'ta yeni olarak öne sürülen olası bir Arkaik dönem tapınağının üst yapı elemanları gibi bir uygulamanın 4 ve 5 numaralı parçalardan yola çıkarak öne sürülmesi şu aşamada mümkün değildir. Bu nedenden ötürü tapınaktan ziyade daha mütevazı bir yapı olan altar önerisi değerlendirilmiştir.

Yaprak Bezemeli Friz (Katalog No: 6, fig. 9)

Parça, FGT sektörünün kuzeyinde yer alan modern yolda 1984 yılında gerçekleştirilen kanalizasyon kazısında açığa çıkarılmıştır (fig. 1).

Parçanın ön kenar kısmına gelen yaprak / üçgen bezemelerinin yarım olarak sonlanması, bloğun her iki yanına aynı form ve ölçülerde en az birer bloğun yerleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durumda parçanın ait olduğu yapıda en az üç friz

---

alanından ötürü "Lesbos" teriminden ziyade "Aiol" teriminin daha uygun düştüğünün altını çizer bk. Koenigs 2007, 128.

76 Kadioğlu v.d. 2015, 356-357, res. 16.

77 Kadioğlu v.d. 2015, 359-361, res. 19. Kazı çalışmalarında açığa çıkarılan sütun başlıkları gibi diğer parçalarla birlikte Teos'ta Arkaik Dönemde birden fazla tapınağın olduğu öne sürülmüştür. Ayrıca bk. Uz 1986; 2013.

78 Kadioğlu v.d. 2015, 356-357, res. 16.

79 Koenigs 1981, 125-128, fig. 3.

80 Dinsmoor 1912, 439-493; Dinsmoor 1913, 5-82; Dinsmoor 1923: 164-173; Lawrence 1983, 168-171; Gruben 1961, 134-137; Gruben 1986, 82-91.

81 Thasos'da MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Demeter altarna ait lesbos kymation ve altında lotus palmet bezemesi bulunan friz parçası örnek gösterilebilir bk. Ohnesorg 2005, 110-113, taf. 64.1-2, abb. 53. Inv. 1108. Yine Thasos Arkeoloji müzesinde bulunmuş MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen lesbos kymationu bezemeli olasılıkla bir altara ait geison parçası da kullanım alanı ve bezeme özelliği açısından benzerdir bk. Ohnesorg 2005, 116-117, taf. 64.3-4, inv. 3206.

bloğunun yer aldığı söylenebilir.

Parçanın form bakımından benzerleri Samos⁸², Didyma⁸³ ve Delos Artemision'undaki Arkaik Dönem altlarında⁸⁴ görülmektedir. Samos buluntuları iki farklı sektörden iki tip örnekle temsil edilmektedir. İlki, Bizans Dönemi yapısında devşirme olarak kullanılmış Arkaik Döneme ait bloklardır⁸⁵. Samos'ta ele geçen diğer örnek Rhoikos altarıyla ilişkilendirilmektedir⁸⁶. 6 numaralı parçayı, Samos buluntularıyla form açısından karşılaştırmak mümkünken, bezeme şeması ve özellikleri bakımından karşılaştırmak mümkün değildir. Parçada, İon kymaları yerine hafif içbükey işlenmiş yapraklar bulunmaktadır. Didyma'dan ele geçen blok parçası, Apollon tapınağının avlusundaki Hellenistik Döneme ait duvarın üzerinde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır⁸⁷.

Bloğun bezemeleri bakımından benzer örnekleri Smyrna kazılarında bulunan mantar tipli Aiol sütun başlıklarında görülür⁸⁸. MÖ 600 civarı Alyattes tahriri öncesi ve hemen sonrasındaki evrelerle ilişkilendirilen bu başlıklardaki yapraklar keskin kenarlı, şematik, yiv gibi ve sığ işlenişle Klazomenai örneğiyle benzemektedir. Smyrna örneklerindeki bezeme derinliklerinin az oluşu ve aşağıya doğru artışı, Klazomenai örneğini Smyrna örnekleri ile yakın tarih tarihlerde yapıldığını düşündürmektedir.

Blok, Samos'taki gibi bir altar yapısına ait olabilir. Bloğun her iki yanına aynı özelliklerde en az birer bloğun daha gelmesi gerektiği bilinmektedir. Buradan yola çıkarak parçanın Samos, Rhoikos altlarında bulunan benzer bloklar gibi kullanıldığı düşünülmektedir. Blok, bezeme özelliklerinden yola çıkarak MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenebilir.

---

82 Schleif 1933, 198-204, şek. 24-28.

83 Schneider 1985, 1-4, şek. 4-5.

84 Ohnesorg 2005, 74-77, abb. 34-36.

85 Bu alandan altı tane blok ele geçmiştir. Blokların Arkaik Dönemde hangi yapıda kullanıldığı bilinmemektedir. Bloklardan iki tanesi köşe bloklardır. Bloklar 6 numaralı parça gibi dışbükey kavisi işlenmiş, altta gaga biçimli sonlanan profile sahiptir. Taban kısmında, gaga formu son bulan uç kısmın iç tarafından başlayan, yarım daire formu oyuk bulunmaktadır. Ön yüzde İon kymationu işlenmiştir. Kymaların arasında oklar yer almaktadır. Oklar taban kısmında da devam etmektedir. Samos bloğunun üzerinde Klazomenai örneği gibi bir silme bulunmamaktadır.

86 Form olarak diğer Samos örneklerine benzeyen blok, diğer Samos örneklerine göre tavandan gaga formu ön yüze geçiş daha keskin belirtilmiş, gaga formu ön yüzün olukla birleştiği bölüm daha ince ve özenli işlenmiştir. Bloğun ön yüzünde yer alan oklar daha ince işlenmiştir ve üst bölümde silme bulunmamaktadır. Blok Rhoikos altlarında, π formu altarı çevreleyen duvarların üst kısmını dolanmaktadır bk. Schleif 1933, 200-204, şek. 25-28, 32, 33.

87 Blok parçasının ilk kullanımı Arkaik Apollon tapınağı naiskosunun anta duvarının üst yapı elemanı olmalıdır. Form olarak gerek Klazomenai, gerekse Samos örneğinden farklıdır. Bunun nedeni bir altar yerine bir tapınağın yapı elemanı olarak kullanılması gösterilebilir. Parçanın ön yüzünde dışa şişkin ve ucu gaga şeklinde son bulan bölüm bulunmaktadır. Oluk bölüm farklı işlenmiştir. Bloğun, yüksekliği diğer merkezdeki örneklerle göre daha azdır bk. Schneider 1985, 1-4, şek. 4-5.

88 Akurgal 1997, 74-80, şek. 55, lev. 138-157.

Anta Başlığı Parçası (Katalog No: 7, fig. 10)

Parça, HBT sektörü⁸⁹ 2007 yılı kazılarında kentin giriş kapısında taş döşeli ikinci taban ve taban altı tabakasıyla ilişkili seviyede bulunmuştur⁹⁰ (fig. 1).

HBT sektöründe bulunan anta başlığı parçasının en alt silmesi, en alt spiralinin belirli bir bölümü, orta spiralin çok az bir kısmı ve iki volüt arasından çıkan palmet bezemesinin izleri korunmuştur. Parçanın en yakın benzeri Klazomenai’de 2001 yılında bulunmuş anta başlığıdır (Kat. No: 1). Başlıkların ikisi de yerel kireçtaşındandır ve benzer işçiliklere sahiptir. Aynı usta tarafından yapıldığı öne sürülebilir. Diğer yandan 7 numaralı parçayı 1 numaralı parçadan ayıran belli başlı özellikler vardır. Bunların başında 7 numaralı parça 1 numaralı parçaya göre daha büyük boyutludur (fig. 10b). Parçanın diğer parçaya göre çok az bir kısmı korunmasına rağmen alt volüt ile orta volütün birleşim kısmının bir bölümünün korunması en alt volütün boyutlarını anlamamıza olanak sağlamaktadır. Parçanın tabanından orta volüt ile birleştiği noktanın yüksekliği 21.6 cm’dir. 1 numaralı parçada bu yükseklik 14.4 cm’dir. 7 numaralı parçada en alttaki yuvarlak formulu silme 4 cm, alt volüt 17.6 cm yüksekliğinde iken, 1 numaralı parçada bu yükseklikler 3.2 ve 11.2 cm’dir. Orta volüte kadar iki parça arasında 7.2 cm yükseklik farkı bulunmaktadır. 1 numaralı parçanın yüksekliğinin 45.8 cm olduğu bilinmektedir. Bu durumda 7 numaralı parça orijinalde en az 56 cm yüksekliğinde olmalıdır⁹¹.

7 numaralı parçanın 1 numaralı parçayla en önemli farkı spiralin saat yönünün tersinde üç tur dolanarak orta volütle birleşmesidir. Bahsedildiği üzere Akropolis buluntusu parça, dört tur dolanmaktadır. Bu açıdan 7 numaralı parça Didyma⁹², Samos⁹³, Abdera’daki⁹⁴ örneklerle benzemektedir.

1 ve 7 numaralı parçaların bir diğer ortak özelliği ise iki volütün birleşme noktasından çıkan palmet yapraklarıdır (fig. 11b). Benzer uygulama anta başlığı olarak Larisa⁹⁵ ve Khios⁹⁶ örneklerinden bilinmektedir. Diğer yandan Arkaik Dönem Teos⁹⁷, Ephesos⁹⁸, Miletos’da⁹⁹ bulunan sütun başlıklarında volüt ile başlığın birleştiği

89 Arkaik Dönem yerleşim dokusu için önemli alanlardan biridir. Arkaik Dönem savunma sisteminin batı yüzü ve girişi, işlik alanları, konutlar bu sektörde yer almaktadır.

90 Ersoy v.d. 2009, 235, res. 4.

91 Parçanın olası yüksekliği üzerinden bir karşılaştırma yapıldığında, Samos Kapital A (52.7 cm) ve Didyma (55.5 cm) buluntusu anta başlığı ile benzer ölçülerdedir bk. Ohnesorg 2005, 140, dn. 782.

92 Ohnesorg 2005, 149, abb. 77.

93 Ohnesorg 2005, 138-145, Taf. 71.1-2.

94 Ohnesorg 2005, 168-169, Taf. 76.1-2.

95 des Courtils 2011, 387, fig. 3

96 des Courtils 2011, 387, fig. 4-5.

97 Kadioğlu v.d. 2015, 354-256, fig. 10-12.

98 Lawrence 1996, 93, fig. 129; Dinsmoor 1950, 130-131, pl. 30, fig. 48.

99 Koenigs 1979, 189-194, beil. 3;

yerlerde, Khios¹⁰⁰, Maroneia¹⁰¹, Patmos¹⁰², Milet Delphinion¹⁰³ gibi Arkaik ve Klasik Dönem altarnarın köşe akroterlerin birleşim yerlerinde palmet motifleri görülür. Ayrıca Aiol tipi sütun ve anta başlıklarında da bu uygulama karşımıza çıkmaktadır.

Parçanın ait olabileceği yapı ile ilgili olarak 1-2-3 numaralı parçada yapılan değerlendirme geçerlidir. Bu açından parça, anıtsal bir altara ait olabileceği gibi HBT sektöründeki olası bir tapınağın da anta başlığı olabilir. Boyut itibari ile anta başlığı parçası hem altar hem de bir tapınak için uygun gözükmemektedir.

Parça, Akropolis sektörü buluntusuyla olan işçilik ve stilistik benzerliklerden ötürü aynı tarihlere verilebilir. Diğer merkezlerden gelen benzer örnekler ile de karşılaştırıldığında parça için MÖ 6. yüzyılın son çeyreği başlarından yüzyıl sonu arasında bir tarih vermek mümkündür ve kontekst itibariyle buluntu MÖ geç 6. yüzyıl ve öncesine ait olmalıdır. Anta başlığı parçasının gerek stilistik özellikleri gerekse buluntu durumu parçanın MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine ait olduğunu göstermektedir.

Aiol Sütun Başlığı Parçası (Katalog No: 8, fig. 11)

8 ve 9 numaralı parçalar HBT sektörünün kuzeyinde doğu-batı doğrultulu modern yolda 1992 yılında gerçekleştirilen kanalizasyon kazıları sırasında bulunmuştur¹⁰⁴ (fig. 1).

Aiol sütun başlığının küçük bir parçası olan buluntudan tamamlama çalışması yapılırsa, parçanın üst çapının yak. 66 cm, alt çapının yak. 67.5 cm olduğu görülmektedir (fig. 11c). Parçanın olası hesaplanan çapına dayanarak toplam 12 adet yaprak ve ok bezemesine sahip olduğu söylenebilir. Parçanın Aiol başlığı üzerindeki konumu kesin olarak bilinmemesine rağmen, diğer merkezlerdeki örneklerle karşılaştırarak önerilerde bulunmak mümkündür. Bu öneriler: Neandria¹⁰⁵ ve Larisa¹⁰⁶ örneğinde olduğu gibi, dikey volütlü başlığın altına 8 numaralı parçanın geldiği, onun altına Lesbos tipi yaprak sırasının geldiği Aiol sütun başlığıdır. İkinci olasılık; dikey volütlü başlığın altına 8 numaralı parçanın geldiği, onun altına ise sütun tamburunun geldiği Aiol sütun başlığıdır. Bu uygulamanın benzerleri, İon düzeninde Naukratis'de¹⁰⁷ görülmektedir. Üçüncü olasılık; 8 numaralı parçanın üstüne herhangi bir mimari elemanın gelmediği Aiol sütun başlığı uygulamasıdır. Ayrıca parçanın bir Aiol sütununun en alt tamburunun oturacağı altlığı olduğu olasılığı da düşünülmüştür ancak parçanın üstünün bir bölümünün orijinal olarak korunmuş olması, üstüne herhangi bir mimari eleman gelemeyeceği düşüncesini güçlendirmiştir.

100 Ohnesorg 2005, 132, abb. 68.

101 Ohnesorg 2005, 166-167, abb. 85, taf. 33.

102 Ohnesorg 2005, taf. 33. (Geç Arkaik)

103 Ohnesorg 2005, 192-193, abb. 101.

104 Gerçekleştirilen kazılarda MÖ 6. ve 4. yüzyıllara ait yapı kalıntıları açığa çıkarılmıştır.

105 Akarca 1977, 12-15, lev. 13-14.

106 Akurgal 1960, lev. 5c.

107 Petrie 1886, lev. III.

Aiol başlığı parçası beraber ele geçtiği sütun tamburu parçası (Kat. No: 9) ile aynı sütunun parçası olabilir. Sütun tamburu parçasının, sütunun en alt tamburu olduğu varsayılırsa, Aiol sütun başlığının 67.5 cm.lik alt çapına 5.86 m yükseklikte ulaştığı ve Aiol sütun başlığı parçasının sütun tamburuna oturabileceği görülmüştür. Dolayısıyla 6 m yüksekliğe sahip, alt çapı 78.5 cm, üst çapı 66 cm olan bir Aiol sütununun varlığından söz edilebilir.

Olası bir Aiol sütunun nasıl bir yapıya ait olabileceğine dair fikir yürütmek mümkündür. Bunlardan ilki ve elde bunu destekleyecek mimari iz olmadığından daha düşük olasılık, sütunun bir tapınağa ait olabileceğidir. Yak. 6 m yüksekliğindeki bir sütun Smyrna Athena tapınağı¹⁰⁸ gibi büyük bir tapınaktan ziyade Delphi'de hazine binaları¹⁰⁹ gibi daha ufak ölçülerde ve templum-in-antis gibi daha mütevazı bir plana sahip bir tapınağa ait olabileceğidir.

İkinci ve daha yüksek olasılık ise 8-9 numaraların ait olduğu Aiol sütunu, Smyrna Athena Tapınağı temenos alanında¹¹⁰, Naksos'luların diktirdiği Delos¹¹¹ ve Delphi'de¹¹², Aigina¹¹³, Atina Akropolisi'nde¹¹⁴ görülen adak sütunu olabileceğidir (fig. 12 c). Bu olasılığı, 8 numaralı parçanın üst yüzeyinin özenle ve pürüzsüz işlenmiş olması desteklemektedir. Böylesi bir işçilik, parçanın üzerine herhangi bir parça gelmediğini akıllara getirmektedir.

8 numaralı parçanın form ve bezeme açısından benzerleri Smyrna, Thasos, Phokis, Neandria, Aigai, Naukratis'de bulunmuştur. Bunlardan özellikle Phokaia, Smyrna, Neandria yapraklarının formu, ölçüleri, yaprak kenarlarının çift konturlu, iç bükey ve derin olarak verilmesi Klazomenai örneği parçayla benzerdir. Akurgal, diğer merkezlerdeki parçaları MÖ 6. yüzyılın ikinci dörtlüğü özellikle MÖ 560 civarlarına tarihlenmektedir¹¹⁵. Klazomenai örneği parçayı da bu tarihe vermek mümkündür.

Sütun Tamburu Parçası (Katalog No: 9, fig. 12a-b)

Parçanın arris köşeleri keskin bir yiv şeklinde belirtilmiştir. Parçanın üzerinde üçer adet arris ve yiv korunmuştur. Arrislerin her biri 7.3 cm uzunluğunda, 10.80lik açıyla daralmaktadır. Bu ölçülerle yapılan tamamlama sonrası, tamburun 33 adet yiv ve 78.5 cm'lik bir çapa sahip olduğu söylenebilir.

Arris yüzeylerinin içbükey ya da kavisli olarak değil düz bir yüzey yani prizmatik

108 Athena Tapınağı'nın sütun yükseklikleri 10 m. civarındadır bk. Akurgal 1997, şek. 75.

109 Sütun bulunan hazine binalarındaki sütun yükseklikleri yak. 6 m civarındadır bk. Dinsmoor 1912, 439-493; Dinsmoor 1913, 5-83; Lawrence 1983, 170-171, fig. 133-136.

110 Akurgal 1997, şek. 75.

111 Alzinger 1972/75, 186, şek. 17.

112 Boardman 1999, 199; Alzinger 1972/75, 186, taf. 16.

113 Gruben 1986, 340-350, abb. 261-262.

114 McGowan 1997, 209-233; Alzinger 1972/75, 190-211.

115 Akurgal 1997, 72-80.

olarak verilmesi erken bir özelliktir¹¹⁶. 9 numaralı parçanın benzeri, Smyrna kazılarında ele geçmiştir. Bu parçada iki adet faset korunmuştur. Fasetlerin genişliği 9 cm'dir. Parça olasılıkla Athena Tapınağı'nın sütunlarından birine ait olmalıdır. Ayrıca Smyrna'dan MÖ 600 civarlarına tarihlenen tam olarak korunmuş sütun tamburları da ele geçmiştir¹¹⁷. Ele geçen iki sütun tamburu, Klazomenai örneğinin tam halinin nasıl olması gerektiği hakkında bilgi vermektedir.

Sütun tamburu parçanın ait olabileceği sütun, tarihi gibi konular Aiol sütun başlığı (Kat. No: 8) bölümünde tartışılmıştır.

Klazomenai Astysünde Bulunan Anıtsal Mimariye Ait Yapıların Genel Değerlendirilmesi

Yukarıdaki parçaların değerlendirilmeleri ışığında Klazomenai *astysünde* Arkaik Dönemde olası anıtsal mimariye ait yapılar kronolojik olarak sıralanacak olursa:

1. MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine ait olası altar. 6 numaralı parça, bu altanın yan ya da ön yüzlerinden birine ait friz bloğu olabilir.

2. MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreği, MÖ 560 civarlarına tarihlenen olası adak sütunu. Aiol sütun başlığı (Kat. No: 8) ve tamburu (Kat. No: 9) parçası bu sütunun parçalarıdır.

3. -

4. 4 ve 5 numaralı parçalar aynı yapıya ait ise tek bir tapınak ya da altanın varlığından söz edilebilir. Ayrı yapılara ait ise MÖ 525 civarlarına tarihlenen iki ayrı yapının olduğu söylenebilir.

5. MÖ 6. yüzyılın son çeyreği başlarına tarihlenen olası altar ya da tapınak. Anta başlığı (Kat. No: 1), rozet bezemeli blok (Kat. No: 2) ve merdiven korkuluk bloğu (Kat. No: 3) parçaları bir altar ya da tapınağa ait olmalıdır.

6. MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen olası altar ya da tapınak. Anta başlığı parçası (Kat. No: 7) bu yapıya aittir.

İncelenen parçaların bazılarının kamusal yapıların bir elemanı olabileceği de göz önünde bulundurularak gerçekleştirilen tartışmada, buluntuların 8-9 numaralı parçalar hariç, dini anıtsal mimariye ait olduğu öne sürülmüştür. Bu bakımdan, Klazomenai *astysünde* MÖ 6. yüzyıl başlarından sonlarına kadar uzanan süreçte en az dört dini anıtsal mimari yapı ve bir adak sütununun varlığından söz etmek olasıdır.

Klazomenai Astysünde Kutsal Alanlar ve Kutsal Alan Kullanımı

Kıta Yunanistan ve İonia'da kent-devletleşme sürecinin başlaması ve yerleşim

116 Akurgal 1997, şek. 53-55, lev. 91-94, 173a. Bu özellik Dor düzeninde de görülür ve fasetler Ion mimarlığında aris biçimine dönüşmüştür.

117 Akurgal 1997, şek. 53-55, lev. 91-94, 173a. 81.2 cm ve 82.3 cm çapları olan sütun tamburlarında 32 adet faset yer almaktadır.

algısının evrilmesi kutsal alan olgusunun farklı bir seviyede gelişmesini sağlamıştır¹¹⁸. MÖ 8. yüzyıl sonu 7. yüzyıl başlarından itibaren öncelikli olarak Kıta Yunanistan¹¹⁹ ve hemen ardından da İonia'da kent-devletleşme süreci başlamıştır. Bu sadece bir yerleşimin yapısının ve alan kullanımının değişmesinden ziyade, kurumsallaşmaya başlamış bir topluluğun yaşam algısının fiziksel yansımaları olarak da görülmektedir. Bu durum, en iyi şekilde yerleşimin yeniden kurgulanarak o şekilde gelişmesi olarak izlenmektedir. Bu açıdan tapınma, dini amaçlı toplanma ve rituel gibi işlemler için belirli alanlar seçilerek kutsal alan olarak belirlenmiştir ve altar, tapınak gibi anıtsal yapılar inşa edilmiştir¹²⁰.

Klazomenai *astys*ünde kutsal alan kullanımını algılayabilmek için Arkaik Dönem yerleşim dokusundan kısaca bahsetmek gereklidir (fig. 2). Kent-devletleşme süreci Klazomenai'de MÖ 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlamıştır. Yerleşim bileşenleri topografyada tasarlanıp Arkaik Dönem süresince gelişmiştir. Bu süreçte çekirdek yerleşim¹²¹ belirlenip etrafı savunma sistemiyle çevrilmiştir¹²². Çekirdek yerleşimde, yaşam, ticaret/üretim¹²³, olası kamusal alanlar ve liman bulunmaktadır. Çekirdek

118 Morris, "MÖ geç 8. yüzyıla birlikte tanrılar, yaşayanlar ve ölülerin arasındaki sınırların hem fiziksel hem kavramsal olarak belirginleştiğinden ... Yaşam alanlarının tanrıların ve ölülerin kutsal alanlarından fiziksel sınırlarla ayrılarak keskin bir şekilde farklılaştığından" bahseder bk. Morris 1987, 192. "... Aynı zamanda yerleşimlerin etrafı duvarla çevrilmeye başlanması, mekânsal ayrılmanın altını çizer. Ama en büyük alan değişimi dini aktiviteler için ayrı alanlardı – Yunan kutsal alanlarının doğuşu" olarak ifade eder bk. Morris 1989, 317. Tüm bu fiziksel ve kavramsal değişimi de kent-devletlerinin ortaya çıkış sürecinin belirleyici özelliklerinden biri olarak vurgular. Morris'in öne sürdüğü kentleşme teorisi Klazomenai için de birçok açıdan geçerlidir. Diğer yandan Sourvinou-Inwood (1993, 6-10) ve diğer bazı akademisyenlerin Morris'i daha çok Kıta Yunanistan'da Erken Demir Çağı kutsal alanlara işaret eden bazı verileri görmezden geldiği noktasında eleştirmektedir. Bu bağlamda, Klazomeani *astys*ünde belirlenen Arkaik Dönem kutsal alanlarının Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağlarına kadar uzanıp uzanmadığı arkeolojik olarak bilinmediği için kutsal alanların ve kült aktivitelerinin ne kadar geriye gittiğini söylemek mümkün değildir.

119 Morris 1987, 3-10; Snodgrass 2006, 198-220, 234-257, 269-289; Whitley 2005, 165-194.

120 Tapınmağın olmadığı kutsal ve kült alanı uygulaması gerek khora, gerek extra-urban alanlarda gerekse yerleşim merkezinde görülürken altırlar kutsal alanların neredeyse vazgeçilmez elemanlarıdır bk. Simon 1997, 129.

121 Çekirdek yerleşim olarak belirlenen alan, hâlihazırda yerleşimin merkeziydi ancak kentleşme sürecinin başlamasıyla birlikte belirli bir plan çerçevesinde bölgenin tekrardan yerleşim çekirdek merkezi olarak seçilmesi vurgulanmaktadır. Yerleşim çekirdek merkezinde yer alan Liman Tepe, KET, FGT ve HBT sektörleri Protogeometrik Dönem ve daha Tunç Çağı'ndan beri iskân görmektedir.

122 HBT sektöründe gerçekleştirilen kazı çalışmaları savunma sisteminin MÖ 675-650'lerde inşa edildiğini gösterir ve MÖ 6. yüzyılın sonuna kadar kullanılmıştır. MÖ 546'daki Pers istilası sürecinde hasar görerek 25 yıl kadar kullanılmamış, ardından kentin batı anıtsal girişi son hali verilerek İonia ihtilaline kadar kullanılmıştır bk. Bakır v.d. 2008, 320- 322, res. 8-14; Ersoy v.d. 2007, 234-237; Ersoy v.d. 2010, 186-189, 191-194; Ersoy – Güngör – Cevizoğlu 2011, 172-175; Ersoy 2013, 191 – 193; Ersoy 2014, 266-268; Koparal 2014, 63.

123 HBT sektörü kuzeyinde gerçekleştirilen çalışmalarda MÖ 6. yüzyıla tarihlenen birbirleriyle taş döşemeli yollar ile bağlanan bir dizi yapı açığa çıkarılmıştır. Açığa çıkarılan yapılar ticaretin gerçekleştiği mekânlar olabilir bk. Ersoy – Güngör – Cevizoğlu 2011, 175-176; Ersoy v.d. 2013, 195-197. Yine HBT sektörü doğu bölümünde gerçekleştirilen kazılarda dikey olarak yedi adet pithos ve ocak sistemi bulunan mekânlar bulunmuştur. Bu mekânlar üretim faaliyetleri ile ilgili ya da kamusal bir mekân

yerleşimin batısında merkezden *peri-urban*¹²⁴ alana doğru ikincil yerleşim, sanayi mahallesi¹²⁵, akropolis¹²⁶, kült alanı¹²⁷, mezarlık alanları¹²⁸ ve tümülüsler¹²⁹ yer almaktadır. Çekirdek yerleşimin güney sınırı bilinmemektedir¹³⁰. Çekirdek yerleşimin doğusundaki düz alanda büyük bir mezarlık alanı¹³¹ ve mezarlık alanının güneyinde olasılıkla tarım arazileri uzanmaktadır. Karantina Adası'nı da Arkaik Döneme yerleşimine dair net bir iz bulunmasa da seramik buluntular açığa çıkarılmıştır.

Parçaların buluntu yerleri, yapıların ve yapıların ait olduğu kutsal alanların *asty*

olabilir bk. Ersoy v.d. 2016, 521-523, res. 1.

- 124 Kentleşme süreciyle beraber kutsal alanları genel anlamda yerleşim çekirdek merkezinde (urban), sub-urban, peri-urban ve extra-urban alanlarda konumlanmış olarak dörde ayırmak mümkündür. Antik dönem polisinde coğrafi olarak ve peri-urban kelimesinin karşılığı *asty*nün içinde çekirdek yerleşim yani savunma sisteminin dışındaki alana karşılık geldiği söylenebilir. Vallet şehir merkezinden 1 km'ye kadar olan alanda olan kutsal alanlar sub-urban, 40 km'ye kadar olanlar extra-urban olarak sınıflandırılmıştır. Peri-urban kavramı sur dışı yerleşim bileşenleri açısından uygundur. Bu bakımdan Klazomenai'de peri-urban alan *asty* sınırları dâhilinde yer almaktadır bk. De Polignac 1995; Vallet 1968, 67-142.
- 125 Kentin girişinin hemen batısında zeytinyağı işliği, demirci işliği, bu işliklerle ilişkili bir su kanalı yer almaktadır. HBT sektörünün batısıyla Akropolis arasındaki yaklaşık 450 m'lik alan Arkaik Dönemde sanayi mahallesi olarak kullanılmış olmalıdır. Zeytinyağı işliği için bk. Ersoy 2014, 271; Koparal – İplikçi – Bakır 2010, 320-326. Demirci işliği için bk. Ersoy 2007, 173; Yalçın – Cevizoğlu 2011, 85-88; Cevizoğlu – Yalçın 2012, 74-78.
- 126 Akropolis sektörünün güney yamaçlarında MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğine ait üç adet seramik fırını bulunmuştur Aynı alan MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yüzyılın sonuna kadar zeytinyağı / şarap işliği, kemik işliği, depolama alanlarının yer aldığı bir sanayi bölgesi olarak tekrar kullanılmıştır. Akropolis sektöründeki seramik fırınları için bk. Ersoy 2003, 254-256; Ersoy 2007, 171-172; Ersoy 2014, 271, fig. 10; Cevizoğlu – Ersoy 2016, 114-122; Akropolis sektöründeki diğer işlikler ve depolama alanları için bk. Bakır 1984, 221-224; Bakır v.d. 2003, 207-208.
- 127 Taş Harmanı Mevkii akropolisin yak. 470 m batısında yer alan bir tepenin yamaçlarında konumlanmıştır. Bu alanda Arkaik Dönemden Bizans dönemlerine kadar buluntu ele geçmiştir. Mevkide ana kaya parçasına oyulmuş nişli bir mekânın çevresinde çok sayıda Arkaik Dönem adak kandili bulunmuştur bk. Ersoy – Tuna – Koparal 2011, 340, res. 1.
- 128 *Asty*nün batı bölümü deniz kıyısından tepelere doğru bir yay çizerek uzanan yaklaşık 1.8 km'lik alanda en az dört farklı mezarlık alanı saptanmıştır ve Arkaik Döneme ait toplam en az 480 mezar bulunmuştur. Bu mezarlık alanları Akpınar, Gebeş, Monastirakia, Yıldıztepe ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda bulunmuş mezarlardır bk. Güngör 2006; Hürmüzlü 2003; Hürmüzlü 2004, 83-89; Hürmüzlü 2005, 45-50; Ulusoy 2010, 26-44; Tzannes 2004, 97-111.
- 129 Hürmüzlü 2003, 4; Hürmüzlü 2005, 47; Koparal 2011, 83-86; Ulusoy 2010, 52-53.
- 130 Modern İskele – Urla yolunda, yerleşim merkezinden yak. 850 m güneyde, Güney / Dino olarak adlandırılan bir mezarlık alanı daha bulunmuştur. Bu durum yerleşimin güneyinde de mezarlık alanlarının bulunduğunu göstermektedir ancak mezarlığın bulunduğu alanın batısından 1. Derece Arkeolojik Sit, doğusu ise Arkeolojik Sit dışı olduğundan, alanda çok fazla çalışma gerçekleştirilememiştir bk. Ulusoy 2010, 52-53.
- 131 Yerleşim merkezinin doğu bölümünde geçmiş yıllarda gerçekleştirilen kazılarda birbirinden farklı üç mezarlık alanı belirlenmişken artan 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kazıları neticesinde bu alanın oldukça geniş bir alana yayılan tek bir mezarlık alanı olduğu anlaşılmıştır. Doğu bölümde bugüne kadar Arkaik Döneme tarihlenen en az 460 mezar bulunmaktadır. Önceki yıllarda belirlenen mezarlık alanları Çayır, DSİ ve Kalabak'tır bk. Hürmüzlü 2004, 78-80; Hürmüzlü 2005, 45-48; Ulusoy 2010, 46-51.

içinde konumlandırılması hakkında ipuçları sağlar. Kat No: 1-2-3 numaralı parçalar, Akropolis sektörünün güney yamaçlarında konumlanan sanayi mahallesindeki bir su kuyusunda bulunmuştur ve kuyu MÖ 499'daki İonia ihtilali sırasında bir kerede kapatılmıştır. Yak. 20-25 m yüksekliğinde olan akropolis tepesinin etrafı basit bir sur sistemiyle çevrilmiştir¹³². Bu çevirme sisteminin güçsüz olması bir temenos duvarı izlenimini vermektedir. Arkaik Dönemde akropolis ve tepelik alanlarda tapınak, altar ve kutsal alanlar, gerek Batı Anadolu gerekse Kıta Yunanistan'da yaygındır¹³³. Akropolisin yak. 450 m güneybatısında kayaya oyulmuş bir kült alanı ve onun hemen 100 m güneyinde de Yıldıztepe nekropolisi bulunmaktadır. Dolayısıyla kent merkezinden Akropolise oradan da güneybatıya doğru uzanan bir kutsal yolun (?) varlığından söz edilebilir. Ayrıca Akropolis güney yamacında ışıkların olduğu alanın güneyinde gerçekleştirilen kazılarda Arkaik Döneme tarihlenen bir yola ait izler saptanmıştır. İonia'da birçok kent ile kutsal alan arasında ritüellerin gerçekleştiği kutsal yolların varlığı bilinmektedir. Akropolis ayrıca çok yüksek olmasa da bir tepe de ve antik dönemde de oradan geçtiği düşünülen su kaynağının yakınında konumlanmıştır¹³⁴. Ayrıca Akropolis sektörünün güney yamacında gerçekleştirilen kazılarda çok sayıda pişmiş toprak taşınabilir altar, adak kalkanı bulunması ve mimari parçalarla birlikte Arkaik dönem kurosuna ait bir baldır parçası bulunması¹³⁵ tepede olasılıkla bir kutsal alan ve tapınak ya da altar gibi bir yapının varlığını güçlendiren verilerdir.

Çekirdek yerleşimin (savunma sisteminin) dışında bulunmuş Kat No: 8-9 parçalar *in-situ* olarak bulunmamasına rağmen, buluntu yeri önemlidir. Adak sütunu, çekirdek yerleşimin yak. 100-150 m batısında bulunmuştur. Bulunduğu alanda çekirdek yerleşimin hemen dışından başlayan ve yak. 550-600 m batıya yayılan peri-urban alan içinde bulunan ikincil yerleşim bölgesi yer almaktadır. Bu alan kent dokusu açısından oldukça önemli bir noktadadır. Savunma sisteminin hemen dışından başlayan yaşam alanı¹³⁶, MÖ 6. yüzyıl başlarından MÖ 4. yüzyıla kadar kullanılmıştır. İkincil yerleşimin kuzeybatı sınırının yak. 550 m kuzeybatısında Akpınar nekropolisi, batısındaki karşılıklı iki tepede Dubatepe ve Nalbantepe tümülüsleri, yak. 3 km batıda ise Bozavlu ve Kocadere tümülüs ve yerleşimleri yer almaktadır¹³⁷. Olasılıkla bu hat

132 Bakır 1984, 224-225; Bakır v.d. 2005, 4-5, res. 10.

133 Akropolis'te konumlanmış İon tapınakları: Khios Emporio'daki Athena Tapınağı, Erythrai'daki Athena Tapınağı, Miletos Akropolisi olan Kalabaktepe'nin doğu terasındaki Artemis Kithone Tapınağı bk. Bayburtluoğlu 2015, 70-72; Boardman 1967, 4-23; Greaves 2010, 172; Kerschner 1999; Osborne 2007, 254-255.

134 Klaros ve Didyma Apollon kehanet merkezleri bk. Greaves 2010, 173; Whitley 2005, 134-136. Su kaynağı ve bataklıklara kurulan kutsal alanlar genelde extra-urban kutsal alanlar olmakla birlikte peri-urban alanda hem tepelik hem de su kaynağı yakınındaki bir alan kutsal alan için uygun gözükmektedir.

135 Bakır v.d. 2003, 209.

136 Sur dışında yer alan ikincil yerleşim için sub-urban yerleşim kavramını kullanmak çok doğru değildir. Batıya doğru yayılan ikincil yerleşim doğrudan *asty* sınırları içinde peri-urban alanın sınırları dâhilinde yer almaktadır. Daha çok çekirdek yerleşimin bir parçası gibi düşünmek gereklidir.

137 Dubatepe için bk. Koparal 2011, 316; Nalbantepe için bk. Koparal 2011, 321; Bozavlu için bk. Koparal 2011, 325; Kocadere için bk. Koparal 2011, 327.

boyunca bir yolun varlığından söz etmek olasıdır. Ayrıca yerleşim merkezinin yak. 3.5 km kuzeybatısında yer alan Burgaz Mevkii, Geometrik ve Arkaik Dönemlerde oldukça önemli *sub-urban* yerleşimdir¹³⁸. Söz konusu adak sütunu da yol kenarında bir alana dikilmiş olabilir.

Astynün çekirdek yerleşimi içinde yer alan yapılardan ilki, savunma sisteminin MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinde tekrardan elden geçirilip anıtsal olarak inşa edilen anıtsal giriş kapısının dolgusunda bulunan anta başlığı (Kat. No: 7) parçasıdır¹³⁹. Söz konusu parça bir altar ya tapınağa ait olmalıdır. Parçanın çıktığı yerden yola çıkarak kentin girişi civarında tapınak ya da altların bulunması mantıklı gözükmektedir.

4-5 ve 6 numaralı parçalar yerleşim çekirdek merkezinin görece merkez – doğu bölümünde FGT – KET sektörlerinin olduğu alanda açığa çıkarılmıştır. Lotus palmet bezemeli parça MÖ 4. yüzyıl duvarında devşirme malzemesi olarak bulunmuşken, Lesbos kymationu bezemeli parça Liman Tepe MÖ 6. yüzyıl kuyusunda bulunmuştur. Yaprak bezemeli friz, FGT civarında kanalizasyon kazıları sırasında bulunmuştur. Liman Tepe, Tunç Çağından itibaren yerleşimin odak noktası konumundadır. Liman Tepe'nin denize bakan bir tepe, burun, yerleşimin merkezi ve olası limanın yakınında yer alması bir kutsal alan için mükemmel bir konumdur ancak Liman Tepe'nin tam tepe noktasının özel mülkiyete ait büyük modern bir yapının olması burayı araştırmayı olanaksız kılmaktadır¹⁴⁰. 4 ve 5 numaralı parçaların ait olduğu tapınak ya da altların MÖ 525 civarlarında tepede bulunması olasıdır. MÖ 6. yüzyılın başlarına ait olan parça da Liman Tepe'ye yakın bir mesafede bulunmuştur ve daha önceki evreye bir yapıya ait olmalıdır. Dolayısıyla Liman Tepe'de MÖ 6. yüzyılın başlarından sonlarına kadar uzanan süreçte bir kutsal alanın varlığından söz etmek olasıdır. Söz konusu kutsal alanın ya da o çevrede başka bir alanın Erken Demir Çağı ve Erken Arkaik

138 Koparal 2011, 374.

139 Çekirdek yerleşim içinde bulunan kutsal alanlar Arkaik Dönemde ortaya çıkmış ve sonrasındaki dönemlerde de kullanımına devam edilmiştir. Smyrna Athena Tapınağı, yerleşim merkezi içinde yer almaktadır. Diğer yandan Smyrna kent dokusu açısından diğer İon kentlerine göre farklıdır. Smyrna'da bir yarımada da konumlanmış etrafı surlarla çevrili höyük tipi bir yerleşim mevcuttur bk. Akurgal 1997. Arkaik Dönemde çekirdek merkezi içinde kutsal alan kullanımı tapınak olarak çok yaygın değilken, altar olarak karşımıza çıkmaktadır.

140 Arkaik Dönemden itibaren kutsal alanlar, tapınaklar ve altlar belirli konumlara yerleştirilmiştir. Bu konular en genel anlamda tepelik alanlar (akropolis), limanlar, burunlar, su kaynağı yakınları, tarıma elverişsiz bataklık gibi alanlar ve yerleşim çekirdek merkezidir. Bu açıdan Liman Tepe'de yer alan kutsal alan yukarıdaki ölçütlerden birçoğunu barındırmaktadır. Burunların tercih edildiği kutsal alanlar: Myus – Dionysos Tapınağı, Miletos Demeter ve Kore tapınakları, Kap Monodendri - Poseidon altarıdır bk. Greaves 2003, 114; Greaves 2010, 173; Özyiğit 2003, 104-106; Weber 1965, 43-64.. Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu'da burun ve sahillerdeki kutsal alanların bir yandan da ticaret ve değiş-tokuş noktası olduğundan bahsedilir. Örneğin; Ephesos – Artemision'u, Attika'da Artemis'in kıyasal kültleri bk. de Polignac 1994, 6. Limanlarda yer alan kutsal alanlar: Phokaia - Athena Tapınağı, Miletos - tiyatro limanındaki Athena tapınağı ve Aslan limanındaki Apollon Delphinios Tapınağı, Khios – Emporio'daki limanın yanındaki kutsal alan ve Kato Phana'daki tapınak bk. Boardman 1967, 54-97; Gorman 2001, 168-171; Greaves 2010, 173; Özyiğit 2003, 99, 103-15. İonia'da kutsal alanlar için tercih edilen lokasyonlar, Arkaik Dönem Kıta Yunanistan kent ve kutsal alan tercihleri konusunda da benzerdir bk. Morgan 1994, 109-128; Yeroulanu 2012, 132-134.

Dönemde de kutsal alan olarak kullanıldığı eldeki verilerden düşünülebilir. En erken yerleşim izlerinin bu bölgede bulunması olası bir erken kutsal alanın tepe ve civarında bulunması olasılığını güçlendirir¹⁴¹.

Karantina Adası'nda Arkaik Dönemde kutsal alan ya da tapınak olduğuna dair kesin bir veri bulunmamasına rağmen Oikonomos Karantina Adası'nda bir kutsal alanın varlığından, Arkaik Döneme ait figürünler, seramikler ve Athena Polias'a işaret eden bir yazıt bulunduğundan bahseder¹⁴². Adada, 2012-2013 yılları arasında gerçekleştirilen kazılarda, adanın kuzeyinde açık hava kutsal alanı bulunmuştur. Alanda çok sayıda parçalar halinde terrakkotta kadın heykelciklerine, adak kabı niteliğinde minyatür kaplara rastlanılmıştır. Buluntulardan yola çıkarak kutsal alan Meter kültü ile ilişkilendirilmiştir¹⁴³. Kutsal alan, MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir. Kutsal alanın daha erken kullanımına dair eldeki arkeolojik verilerden bir yorumda bulunmak şu an için mümkün değildir ancak diğer merkezlerde Arkaik Döneme kadar uzanan bir kullanımı olduğu bilinmektedir¹⁴⁴.

Klazomenai'de ne yazık ki kültlere ilgili epigrafik kanıtlar ve sikke ikonografisi zayıftır. Yine de Arkaik Döneme kadar uzanan tanrı ve tanrıçalara ait kimi veriler mevcuttur¹⁴⁵. Klazomenai civarında bulunmuş yazıt parçalarından kimi tanrı ve tanrıçalara ait kültlerin varlığı bilinmektedir¹⁴⁶. Bunlar: Hermes¹⁴⁷, Athena Polias¹⁴⁸, Zeus

141 Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu'da bazı yerleşimlerinde kutsal ve kült alanlarının Geç Tunç Çağı – Erken Demir Çağı'na kadar uzandığı öne sürülmektedir. Diğer yandan daha çok Geometrik Dönem sonu Arkaik Dönem başı ile birlikte kutsal alanlar gelişirler. Örneğin; Miletos – Athena tapınağının bulunduğu alanda MÖ geç 8. yüzyıl sunuları varken, tapınak MÖ 7. yüzyıldan önce olamaz. Miletos – Kalabaktepe'de Geometrik dönem buluntuları varken, yapı MÖ 6. yüzyıla aittir. Didyma – Apollon Tapınağı'nda da en erken buluntular MÖ 8. yüzyıla giderken yapının en erken evresi MÖ 7. yüzyıldır. Samos Heraion'unda da sunular MÖ 9. yüzyıla kadar gider. Sunağın en erken tarihi tartışmalıyken en erken tapınak MÖ 8. yüzyıllara uzanır. Chios – Apollon Phanaios kültüründe MÖ 8. yüzyıl sunuları varken tapınak daha geç tarihlidir. Keza Khios – Emporio'daki Athena Kutsal Alanı'nda MÖ 8. yüzyıl buluntuları mevcutken tapınak ya da sunağa ait iz MÖ 7. yüzyıla kadar görülmez. Khios limanındaki olasılıkla Artemis ile ilişkili kutsal alanda da MÖ geç 8. yüzyıl sunuları varken, mimari izler MÖ geç 6. yüzyıla aittir. Erythrai'de de en erken aktivite MÖ 8. yüzyıla verilirken, tapınak da benzer tarihlere verilmiştir. Tapınağın tarihi tartışmalıdır. Smyrna'da sunular MÖ geç 8. yüzyıla kadar giderken tapınağın en erken evresi MÖ 700'lere verilir bk. Greaves 2010, 174; Simon 1997, 125-128. Kıta Yunanistan'da İonia'da olduğu gibi MÖ 8. yüzyıl öncesine ait olası kült ve kutsal alanlar bilinirken, anıtsal mimari olarak kendini gösteren örnekler sınırlıdır. Bunlardan en önemlisi Lefkandi - Tomba'dır bk. Morgan 2003, 107-108; Yeroulanu 2012, 132-134; Whitley 2005, 84-90.

142 Simon 1986, 64; Koparal 2011, 92 dn. 49.

143 Ersoy v.d. 2016, 523-525.

144 Phokaia'da Meter ya da Kybele kültü ile ilintili olan açık hava kutsal alanları oldukça fazladır. Phokaia açıklarındaki adalarda, yerleşim merkezinde çok sayıda Meter kültü mevcuttur. Ayrıca Samos'ta da kaya cephelerinde nişler ve naiskoslu steller Arkaik Döneme kadar uzanmaktadır bk. Ersoy v.d. 2016, 524-525; Özyiğit – Erdoğan 2000, 11-23.

145 Koparal 2011, 91.

146 Koparal 2011, 92.

147 Engelman – Merkelbach 1972-73, no:509; Jeffrey 1951, 345 no:63; Simon 1986, 64.

148 Simon 1986, 64.

Tropaiophoros¹⁴⁹, Zeus Soter ve Herakles'dir¹⁵⁰. Ayrıca sikke ikonografisinden de Kybele¹⁵¹, Hermes¹⁵², Zeus¹⁵³, Apollon¹⁵⁴, Athena¹⁵⁵ ve Artemis Ephesia¹⁵⁶ betimleri bilinmektedir.

Klazomenai *khorasında* gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve daha önce gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde birkaç tane kutsal alanın varlığı saptanmıştır. Bunlar Korykos, Cılga, Söğüt, İnkaya ve Köytepe'dir. Korykos Erythrai – Klazomenai sınırında ve Kybele'ye adanmış¹⁵⁷, Cılga Teos hegemonyasındaki bölgede ve Hekate'ye adanmış¹⁵⁸, Söğüt Mağarası Klazomenai – Erythrai arasındaki doğal sınırda yer almakta ve olasılıkla Kybele'ye adanmış¹⁵⁹, İnkaya mağarası Klazomenai *khorasında* yer almakta ve Apollon'a adanmış olmalıdır¹⁶⁰. Köytepe - Klazomenai *khorasında* yer almakta ve Zeus Olympios ile ilişkilendirilebilecek bir kutsal alan yer almaktadır¹⁶¹. Bahsi geçen kült ve kutsal alanlar *extra-urban* kutsal alanlarıdır ancak Klazomenai *astysünde* yer alan kutsal alanlara dair fikir vermesi açısından önemlidir.

Asty, peri-urban bölge ve yerleşim merkezinde saptanan olası kutsal alanların hangi tanrıça ya da tanrılara adandığına dair yorumlarda bulunmak mümkündür. Akropolis tepesinde yer alan olası kutsal alanın hangi tanrıya adanmış olabileceğine dair en önemli kanıt tepesinin kendisidir. Erythrai, Phokaia, Khios - Emporio Athena tapınakları kentin tepelik bir bölümüne ve akropolislerine kurulmuştur. Ayrıca Akropolis güney yamacında bulunan adak kalkanlarını tanrıça Athena ile ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda Akropolis tepesinde yer alan kutsal alanda Athena'ya adanmış bir tapınak ya da altar olduğu söylenebilir. Akropolisin yak. 450-500 m. güneybatısındaki Taş Harmanı Mevkii'deki nişli kült alanı, açığa çıkarılan adak kandillerinden ötürü Demeter'i akıllara getirmektedir. Yerleşim çekirdek merkezinde yer alan olası kutsal alanlar ve ilişkili yapılardan Liman Tepe'de MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine ait bir, MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine ait en az bir yapı bulunduğunu söylemek mümkündür.

149 Woodward 1927, 117 no:1; Simon 1986, 64.

150 Engelmann – Merkelbach 1972-73, no:518-519; Simon 1986, 64.

151 Simon 1986, 64; BMC Ionia32 (no.123-124), 33 (no.128), 35 (no.136)

152 Simon 1986, 64; BMC Ionia 28 (no.98, 100, 101)

153 Simon 1986, 64; BMC Ionia 27 (no.87-91); 29 (no. 105,106)

154 Simon 1986, 64; BMC Ionia17-31 (no.46-47)

155 Simon 1986, 64; BMC Ionia 21-26 (no.32-45, 51-86)

156 Simon 1986, 64.

157 Koparal 2011, 92.

158 Cılga'da MÖ 6. ve 4. yüzyıla ait seramik ve figürünler bulunmuştur bk. Koparal 2011, 93.

159 Söğüt mağarasında Arkaik Dönemden Roma Dönemine kadar uzanan seramikler bulunmuştur ve olasılıkla Roma Döneminde Meryem Ana için kült alanı olarak kullanılmıştır bk. Koparal 2011, 94, 405-407.

160 İnkaya mağarası, Geometrik Dönemden Osmanlı Dönemine kadar kutsal alan olarak kullanılmış olmalıdır bk. Koparal 2011, 94-95, 432

161 Köytepe yerleşimi Neolitik Döneme kadar uzanmaktadır. MÖ 4. yüzyıl ve Roma Dönemi yerleşimine ait mimari izler mevcuttur bk. Koparal 2011, 95-96, 423.

Yüzyılın farklı dönemlerindeki bu yapılar aynı kutsal alanın farklı dönemlerindeki kullanımlarıyla ilişkili olmalıdır. Liman Tepe kutsal alanındaki yapı(ların) hangi tanrıya ait olabileceği benzer konumda bulunan diğer merkezlerdeki kutsal alanlara bakılarak yorumda bulunmak mümkündür. Öncelikle buradaki kutsal alanın da Athena'ya adanmış olabileceği ihtimali bulunmaktadır. Diğer yandan olası kutsal alan, yerleşimin en önemli noktasında yer alan tepede, tamamen denizi gören bir konumda, olasılıkla Arkaik Dönem limanın yakınında yer almaktadır. Ephesos, Khios limanı, Miletos – Kalabaktepe doğu terasındaki tapınakların tümü Artemis'e adanmıştır. Bu açıdan Liman Tepe'de bulunan kutsal alan Artemis ile ilişkili olabilir. Savunma sisteminin giriş kısmı civarında yer alan olası altarın hangi tanrıya adandığını söylemek mümkün değildir. Oikonomos, Karantina Adası'nda tanrıça Athena'ya adanmış bir kutsal alanın varlığından bahsetmektedir ancak arkeolojik olarak elde herhangi bir kanıt yoktur. Ayrıca adada gerçekleştirilen kazılarda Hellenistik Döneme tarihlenmiş Meter kültü ile ilişkili açık hava kutsal alanı önceki dönemlerde de kullanılmış olabilir.

Sonuç

Arkaik Dönem Klazomenai *astys*ünde yerleşim dokusunun önemli unsurundan biri olan kutsal alanlar ve yapılara dair olasılıklar makale kapsamında tartışılmıştır. Bu bağlamda Klazomenai'de yapı izi bugüne kadar bulunamasa da, kentleşme sürecinin bir ürünü olarak *astyde* en az dört adet yapı ve bir adak sütununun varlığı saptanmıştır. Öne sürülen dört yapı, Akropolis, Liman Tepe ve kent suru girişi yakınında olmak üzere en az üç adet kutsal alan ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca Taş Harmanı Mevkii'ndeki kült alanı, Karantina Adası'ndaki olası Athena Kutsal Alanı ve Hellenistik Döneme ait olasılıkla Meter'e adanmış açık hava kutsal alanı ile *astyde* kutsal alan sayısı artmaktadır. Akropolis'te yer alan kutsal alan Athena ile ilişkilendirilmiştir. Liman Tepe'de yer alan kutsal alan ya da alanlardan birinin Artemis'e adanmış olabileceği öne sürülmüştür.

İncelenen parçalardan yola çıkarak yapılar ve ilişkili oldukları kutsal alanlar MÖ 7. yüzyıl sonları – MÖ 6. yüzyıl başlarından MÖ 6. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmıştır. MÖ 7. yüzyıl ve öncesinde kutsal alanların kullanıldığına dair bir yorumda bulunmak arkeolojik olarak mümkün değildir. Yapıların çoğunluğu MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine aittir. Bilindiği üzere MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinden İonia İhtilaline kadar olan süreç İonia'nın altın çağı olarak adlandırılmaktadır. İonia ve Klazomenai'de yüzyılın son çeyreğinde her alanda kendini gösteren bu gelişimi kutsal alanlarda da gözlemlemek mümkündür.

Buluntulardan yola çıkarak Klazomenai'de MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında, Aioli mimarisi özellikleri hâkimken, MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinde İon mimari özelliklerinin daha hâkim olduğu görülmektedir. İncelenen parçaların niteliği, işçiliği ve İon ve Aioli mimarisi stil özelliklerini barındırması ve en az diğer merkezlerdeki kadar kaliteli işçiliğe sahip olması, Klazomenai Arkaik dönem anıtsal mimarisi için her ne kadar mütevazı gözükse de önemli bir yerleşim olduğunu göstermektedir.

Katalog

Katalog No: 1

Formu: Anta Başlığı

Bulutnu Yeri: Akropolis Sektörü, 2001 Kuyusu, TN: 033

Ölçüleri: yükseklik: 45.8 cm, korunan genişlik: (azami) 65.2 cm, alt kısımda 33.1 cm, korunan derinlik: 28.7 cm, volüt yüksekliği: (alt) 14.4 cm, (orta) 14 cm, (üst) 16.6 cm, (toplam) 44.5 cm, volüt sayısı: 3, panel sayısı: 4

Form Özellikleri: Yerel kireçtaşından, üzerinde volütler bulunan anta başlığı parçasıdır. Orijinal formuyla ele geçmemiştir, kırıklar mevcuttur. Fazla aşınmamıştır. Sadece orijinal yüksekliği bilinmektedir. Başlık, üst üste ve her biri diğerinden daha büyük çapta üç volütten oluşmaktadır. Yan yüzdeki volütler, ön tarafta silindir şeklini almaktadır. Başlığın tabana birleşen en alttaki volütün dış noktasından en üstteki volütün en dış noktasına 9 cm'lik bir mesafe bulunmaktadır. En alttaki volütün spiral merkezinden en dış noktasına uzaklığı 6 cm'dir. Ortadaki volütün spiral merkezinden en dış noktasına uzaklığı 8.4 cm'dir. En üstteki volütün merkezi korunmadığından merkeze olan uzaklığını rekonstrüksiyon sonucundaki çıkan sonuçla yak. 9 cm olmalıdır. En alttaki volüt spiralinin ortasında bulunan gözün merkezi ile ikinci volütün merkezi arasında 7.30lik bir açı farkı ve dışa doğru 1.6 cm'lik mesafe vardır. Bu da volütlerin çok büyümemesine rağmen 7.30lik açı baz alınarak dışarıya doğru kaydırıldığı görülmektedir. Her volütteki izdüşümü farkının artması, sadece volütlerin boyutlarının aşağıdan yukarıya doğru artmasından değil aynı zamanda spirallerin merkezlerinin kaydırılmasından da kaynaklanmaktadır.

Başlığa karşıdan bakıldığında yan kısımlar yukarıya doğru açılmaktadır. Başlıkta volütlerin oluşturduğu dışbükey, yarım daire formulu dört adet silindir yer almaktadır. En üstteki silme 1.5 – 2 cm kalınlığında ve hafif içe meyillidir. Parçanın orijinal korunmuş alt ve üst yüzlerinde perdah izleri vardır.

Bezeme Özellikleri: Volütlerin yan yüzleri kabartmalı olarak işlenmiş spiral bezemeleriyle süslenmiştir. Spirallerin gözleri ince bir yiv halinde daire formunda işlenmiştir. Spiral merkezinin yak. 1 cm dışından spiralin dolanmaya başlayacağı diğer çember başlamaktadır. Çift kontur tekniğiyle ve keskin kenarlı işlenmiş spiral sırtlarının genişliği 2-3 mm'den başlayarak dışarıya doğru genişlemektedir. Spiraller saat yönünün tersine dört tur dolanmaktadır. Spiral kanalları içbükey ve derin olarak işlenmiştir. En alt spiral ile orta spiralin birleşim noktasında yağmur damlası formunda bir merkezden çıkan palmet yaprakları yer almaktadır. Damlacık çift konturla belirtilip, iç kısmı hafif derince işlenmiştir. Damlacıktan beş yapraklı açık palmet bezemesi çıkmaktadır. Palmet yapraklarının merkezlerinde plastik bir yiv yer almaktadır. Palmet yapraklarının uçları korunmamıştır ancak yuvarlak olarak sonlandırılmış olmalıdır. En alt spiralin en dışında yer alan sırt, bir tur atıp başlığın tabanıyla birleşmektedir. Birleşim yeri spiralin formunu çok az bozarak yumuşatılmıştır. Dışa taşan bölümün merkezinde, yivler halinde iç içe daireler bulunmaktadır. Volütlerin en dış sırtları, spirallerin dairesel formunu bozarak bir alttaki volütle birleşmektedir. Parçanın arka tarafında, birleşen spiral sırtlarıyla neredeyse aynı paralellikte ancak farklı bir derinlikte, her spiralin üst kısmında başlığı çift konturla eni bölen plastik yivlere sahip, yukarıdan aşağıya dış bükey olarak işlenmiş yastık bölümü bulunmaktadır.

Tarihi: MÖ 525-500

Katalog No: 2

Formu: Rozet Bezemeli Blok / Anta Gövdesi

Buluntu Yeri: Akropolis Sektörü, 2001 Kuyusu, TN: 032

Ölçüleri: Yüksek: 39.9 cm, Genişlik: 54.1 cm, 55.7 cm (rozet dâhil), derinlik: 46.6 cm, 48 cm (rozet dâhil), rozet çapı: 13.8 cm.

Form Özellikleri: Üzerinde kabartmalı rozetler bulunan yerel kireçtaşından mimari blok parçasıdır. Dikdörtgenler prizması formundadır. Üzerinde büyüklü küçüklü kırıklar bulunmaktadır. Bloğun ön yüzeyinde, üst bölümde rozetler yer almaktadır. Bloğun görünen yüzleri perdahlanıp, keskiyle düzeltilmiştir. Ön yüzey daha iyi işlenmiştir. Parçaya önden bakıldığında, üst kısmında 14.5 cm yüksekliğinde bir bezeme alanı vardır. Bezeme alanına rozetler işlenmiştir. Bezeme alanının altındaki bölüm düzdür ve perdahlanmıştır. Bloğun sol yan yüzünde farklı derinliklerde üç bölüm yer almaktadır. Bunlardan en üstte yer alanı bloğu enine ikiye bölmekte ve düzgün olarak işlenmiştir. Dolayısıyla görünen bir yüzeydir ve bu bölüm rozetler ile aynı yüksekliktedir. Bu bölümün altında bloğu dikine bölen iki bölüm daha bulunmaktadır. Soldaki bölüm en derindedir. Sağdaki ise üst panellerle aynı derinliktedir. Bu bölümler 3-5 mm genişliğinde işlenmiş oluklarla ayrılmaktadırlar. Altta kalan iki anathyrosis bölümü kabaca bırakılmış ve işlenmemiştir. Bloğun üstü düzleştirilmiştir ancak ön bloklara göre daha geniş perdahlama yapılmıştır. Sağ yan yüzde, bloğu enine bölen bölüm yer almaktadır. Ancak sol yan yüzün sol bölümündeki bloğu dikine bölen bölüme rastlanmamıştır. Parçanın arka yüzünde sol yan yüzden arka yüze dönüştü, 6 cm'lik kısım keskiyle düzeltilmiş ve perdahlanmış, geri kalan bölüm ise işlenmemiştir. 6 cm'lik bölümden sonra, farklı derinliklerde ve şekillerde büyük ve kaba keski izleri bulunmaktadır.

Bezeme Özellikleri: Bezeme olarak bloğun ön yüzünde bir tanesi tama yakın olmak üzere üç adet rozet bezemesi yer almaktadır. Bezemeler bloğun üst kısmından başlamaktadır. Diğer yüzlerde herhangi bir bezeme yoktur. Rozet, yuvarlak formudur ve dış çapı 13.8 cm'dir. Rozetin merkezinde 2.1 cm çapında göbek olarak adlandırılan bir çember yer almaktadır. Rozetlerin ağız kısımları, yak. 2-3 mm kalınlığında bir konturla köşeli profillendirilmiştir. Rozet, bloğun yüzeyinden yak. 1.5 cm kadar dışarı taşmaktadır. Bloğa yandan bakıldığında, rozetlerin dış konturları dışbükey olarak içe daralmaktadırlar.

Tarihi: MÖ 525-500

Katalog No: 3

Formu: Merdiven Korkuluk Bloğu Parçası ?

Buluntu Yeri: Akropolis Sektörü, 2001 Kuyusu, TN: 033

Ölçüleri: Yüksek: (korunan) 31 cm, (orijinal) 40 cm, uzunluk: (korunan) 69 cm (orijinal) 98 cm, ön yüzeyin uzunluğu: (korunan) 16.6 cm (orijinal) 49 cm, genişlik: 18.2 - 22.2 cm, üst yüzeyin uzunluğu: 49 cm, arka yüzeyde yükseklik: 11 cm, üst düzlemin dönüştü yaptığı açı: 39.20

Form Özellikleri: Yerel kireçtaşındandır. Korunma durumundan orijinal ölçüleri hesaplanabilmektedir. Parçanın, keskin bir şekilde profillendirilmiş ön, üst, arka ve yan yüzleri keskiyle işlenmiştir. Üst ve ön yüzler iyi bir işçilik gösterirken yan yüzler kaba bırakılmıştır. 98 x 40 x 20.1 cm ölçülerinde dikdörtgenler prizması şeklinde bir bloktur. Bloğun alt oturma düzlemi ham bırakılıp, üst oturma düzleminin tam ortasından, 39.2 derecelik bir açı yapacak şekilde blok kesilmiş ve işlenmiştir.

Tarihi: MÖ 6. yüzyıl sonları ?

Katalog No: 4

Formu: Lotus – Palmet Bezemeli Friz Parçası

Buluntu Yeri: FGT Sektörü, 2001, TN: 4001, IIID4 Mekânı kuzey duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.

Ölçüleri: yükseklik: 14.5 cm, genişlik: 21.6 cm, derinlik: 11.8 cm, üst panel korunan yükseklik: 4 cm, alt panel korunan yükseklik: 10.5 cm, üst panel yaprak sayısı (üst – alt sıra): 5 – 6, korunan lotus çiçeği sayısı: 2, korunan palmet yaprağı sayısı: 3

Form Özellikleri: Dikdörtgenler prizması şeklindedir. Kırıklar vardır. Tabanının bir kısmı orijinal olarak korunmuştur. Tabanda keski izleri görülmektedir. Üst ve arka kısımlar kırıktır.

Bezeme Özellikleri: Korunduğu kadarıyla iki bezeme paneline ayrılmıştır. Bezemeler, düz yüzeye oyularak kabartma olarak işlenmiştir. Alt panelde lotus-palmet bezemesi yer almaktadır. Üst panelde iç içe geçmiş aşağı sarkan yaprak bezemeleri vardır.

Üst Panel: İki sıra halinde, aşağı sarkan dil formunda yaprak bezemeleri yer almaktadır. Yapraklar 1.8 – 2 cm yükseklik, 2 – 2.3 cm genişliğe sahiptir. Yaprakların yan kısımları düz olarak inmekte ve bitime doğru kıvrılarak dairesel olarak birleşmektedir. Yaprakların kenarları çift kontur olarak işlenmiştir. Yaprakların ortasında 2 mm kalınlığında yaprak damarı olarak adlandırılabilir bir yiv yer almaktadır. Yapraklar arasında ayırıcı olarak ok bezemeleri bulunmaktadır. Yapraklar, birbirinin üstüne gelecek şekilde sıralanmıştır ve korunduğu kadarıyla iki sıradır. Üst yaprak sırasında beş adet yaprak korunmuşken, altta bu sayı altıdır. Alt sırada, yaprakların merkezlerinden çıkan damalar, üst sırada iki yaprağın arasından geçen oklar olarak belirtilmiştir. Yaprak sıraları, alt alta aynı hizada olacak şekilde değil, bir yaprağın yarısı kadar kaydırılarak yerleştirilmiştir.

Alt Panel: Birbirine bağlanmış lotus çiçekleri arasında palmet yaprak bezemeleri yer almaktadır. Bezemeler, alt frizin yüksekliği boyunca boş yer kalmayacak şekilde işlenmişlerdir. Panelde, biri tama yakın olmak üzere üç palmet, iki lotus bezemesi korunmuştur. Bezemeler, friz bloğunun yüzeyine en derin yerinde 1.5 cm olmak üzere oyularak işlenmiştir. Bu derinlik en sığ yerde 2 – 3 mm civarındadır. İki lotus çiçeğinin tomurcuklarının her iki tarafında üst üste binmiş, altta kadeh formu çanak, üstte ise dışa kavis yapan taç yaprakları bulunmaktadır. Altta kadeh yapraklarının uçları hafif dışa açılarak sonlanmaktadır. Taç yaprakları, dışı doğru sıvrılarak üst panele kadar uzanmakta ve diğer lotus çiçeğinin taç yaprağıyla birleşmektedir. İki taç yaprağının tam ortasından çıkan, ortasında sırt şeklinde bir yiv bulunan ok şeklinde dışı organ bulunmaktadır. Lotus çiçeğinin yaprakları alt kısımda birleşerek, düğümü andıran düğme formu çanak dibine bağlanmaktadır. Lotusun dibinden dış bükey bir kavisli yiv çıkarak palmet bezemesine bağlanmaktadır. Palmet bezemesi, tam ortadan simetrik olarak yapılmıştır. Merkezi yaprağın her iki tarafında dışa açılan ve aşağıya doğru boyutları küçülen dörder adet yaprak yer almaktadır. Toplam dokuz adet palmet yaprağı bulunmaktadır. En alttaki yapraklar, iki yandaki lotus çiçeklerinden gelecek spiral bir volüt oluşturan bezemenin yaptığı kavisle aynı doğrultuda sonlanmaktadır. Palmet yaprakları, iki spiralin arasında yer alan yağmur damlacığı formundaki bezemeden çıkmaktadır. Yaprakların aralarını belirtmek amacıyla çift kontur şeklinde oyuklar kullanılmıştır. Palmet yapraklarının sapları aynı lotus çiçeğinde olduğu gibi ok ucu şeklinde sonlanmaktadır. Sapın merkezinde sırt şeklinde yiv yer almaktadır.

Tarihi: MÖ 525 civarları

Katalog No: 5

Formu: Lesbos Kymationu Bezemeli Friz Parçası

Buluntu Yeri: Liman Tepe, TN: 14306, Plankare: VIII-y/df, K-10 kuyusu, derinlik: 1.74 m.

Ölçüleri: yükseklik: 21.5 cm, genişlik: 30 cm, derinlik: 12 cm, korunan yaprak sayısı: 4, ko-

runan ok sayısı: 3, yaprak genişliği (üst – en geniş): 6.9/ 8.5 – 8.9 cm.

Form Özellikleri: Yerel kireç taşındır. Arka bölümü kırıktır. Üst ve alt kısmının bir bölümü orijinaldir. Kırıklar mevcuttur. Üst düzlemin 4.4 cm'lik kısmı orijinal olarak korunmuştur ve iyi işlenmiştir. Taban düzlemi tam olarak korunmamıştır, ancak nasıl bir forma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Frizin üstünden başlayan Lesbos tipi yapraklar 21.5 cm yükseklikte sonlanmaktadır. Yaprığın alt kısmı, yak. 1.5 cm'lik kalınlıkta iç tarafa dönmektedir. Yaprığın iç alt iç kısmı, yukarıya doğru genişleyerek, 4 cm kadar yükselmektedir. Yaprığın arka kısmı, 4 cm yükseldikten sonra 5 mm kadar bir boşluğa sahiptir. Boşluk, 90 derece açıyla dönüp düz bir yüzey olarak frizin olası tabanına kadar uzanmaktadır. Tabana kadar uzanan bölümün 9 mm'lik kısmı orijinal olarak korunmuştur. Parçanın üst oturma düzlemiyle alt oturma düzlemi arasında dışa doğru bulunan 3 cm'lik fark, bezemeli olan ön yüzün yukarı kısmında daha dışarıda bulunmasını sağlamıştır.

Bezeme Özellikleri: İki tanesi tama yakın olmak üzere, dört adet yaprak bezemesi vardır. Yapraklar, Lesbos tipinde, dil formunda ve aşağıya uzanmaktadır. Yapraklara karşıdan bakıldığında yukarıdan aşağıya 13 cm'ye kadar genişlemekte ve daha sonra daralmaya başlayarak 21.5 cm yükseklikte sivri bir şekilde sonlanmaktadır. Yaprakların kenarları, 5-6 mm kalınlığında keskin kenarlı, çift konturlu bir yivle belirtilmiştir. Yivin her iki tarafında 1 mm kalınlığında çok ince bir plastik yiv daha yer almaktadır. Yaprığın tam ortasında yaprığın ana damarı olarak adlandırabilecek yiv yer almaktadır. Yiv, yaprığın kenarına doğru içbükey bir şekilde derinleşmektedir. Yapraklar, birbiriyle aynı boyutlarda değildir. Yaprak aralarında, sivri sırt şeklinde işlenmiş oklar bulunmaktadır ve tabana kadar dik olarak inmektedir. Oklar olasılıkla sivri şekilde sonlanmalıdır. Oklar, yaprakların yak. 1 cm kadar altına girmektedir. Parçaya yandan bakıldığında; yapraklar, düzeltilmiş üst düzlemden dışbükey olarak çıkmaktadır ve projeksiyon noktasına üst yüzeyden 6 cm aşağıda ulaşmaktadır. Bu noktadan sonra aşağıya doğru daralarak sonlanmaktadır. Yaprakların en derin noktasıyla en sığ noktası arasında 1 cm'lik fark bulunmaktadır.

Tarihi: MÖ 525 civarları

Katalog No: 6

Formu: Yaprak Bezemeli Friz

Buluntu Yeri: Klazomenai 1984 yılı Kanalizasyon kazıları.

Ölçüleri: yükseklik: 33.7 cm, genişlik: 100 cm, üst silmenin korunan derinliği: 42 cm, tabanın korunan derinliği: 28 cm, korunan toplam derinlik: 47.6 cm, üst silmenin yüksekliği: 6 – 6.5 cm, korunan yaprak sayısı: 10, yaprak genişliği (en dar – en geniş): 1.9 – 8.1 cm, korunan yaprak yüksekliği: 22.5 cm, olası yaprak yüksekliği: 24 – 25.5 cm, yaprak yan kontur genişliği: 0.8 cm.

Form Özellikleri: Yerel kireçtaşındadır. Kabaca dikdörtgenler prizması şeklindedir. Sadece arka kısmı eksik ve kırıktır. Bloğun üst yüzeyi düz olarak işlenmiş ve keskiyle kabaca düzeltilmiştir. Üst bölümde 6 cm yüksekliğinde düz bir silme yer almaktadır. Silme aşağıya doğru 8 mm eğim yaparak 5 cm derinleşmektedir. Hemen ardından 1.3 cm yüksekliğinde sıçankuyruğu çizgileri yer almaktadır. Bu bölümün hemen altından gaga formlu bezeme alanı başlamaktadır. Bezeme alanının alt kısmı orijinal olarak korunmamıştır. Bezeme alanı başladığı yerden 12.5 – 13.5 cm arasındaki yüksekliklerde en geniş noktasına ulaşmakta ve daha sonra daralarak devam etmektedir. Bezeme alanının başladığı yere en dış noktası arasında 10.6 cm.lik bir fark vardır. Gaga formlu bezeme alanının iç kısmında yarım daire şeklinde oyulmuş bir oluk yer almaktadır ve tabanla birleşmektedir.

Bezeme Özellikleri: Blokta tek bezeme alanı bulunmaktadır. Bezemeler, ön yüzdeki gaga

formlu alana yapılmıştır. Alanda, çift kontur olarak işlenmiş aşağıya doğru içbükey olarak daralan, ortasında damar şeklinde ince bir çizgi bulunan yaprak bezemeleri yer almaktadır. Yaprakların arasından ters duran üçgene benzeyen uzun diller çıkmaktadır. Bezemeler sık işlenmiştir ve yukarıdan aşağıya doğru derinleşmektedir. Ön yüzde on adet yaprak ve dokuzu tam biri yarım olmak üzere on üçgen bezemesi yer almaktadır ve olasılıkla toplamda on bir yaprak ve 12 üçgen bezemesi vardır.

Tarihi: MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı

Katalog No: 7

Formu: Anta Başlığı Parçası

Buluntu Yeri: HBT Sektörü, 2007, Açma 12, I 25 plan karesi, T.N: 11.027

Ölçüleri: yükseklik: (korunan) 20.7 cm, genişlik: (korunan) 29.1 cm, derinlik: (korunan) 13.7 cm, volüt yüksekliği: 17.5 cm, volüt çapı: (eliptikal formlu yukarıdan aşağı) 10.5 cm.

Tanımı: Yerel kireçtaşından yapılmış, üzerinde volüt bulunan anta başlığı parçasıdır. En alt volütün olduğu bölümün bir kısmı, orta volütün sadece en alt kısmının bir bölümü ve iki volütün arasında yer alan palmet yaprağın çıkış bölümü korunmuştur. Kırıklar mevcuttur. Başlığın en altında 4 cm yüksekliğinde, 4 cm derinliğinde bir silme yer almaktadır. Silme daire formudur. Silmenin üstünden spiral başlamaktadır. En üstteki silme çok dar ve hafif içe meyillidir.

Korunan volütün yan yüzü kabartmalı olarak işlenmiş spiral bezemesiyle süslenmiştir. Spiralin merkezi daireye yakın bir formda işlenmiştir ve 3.1 cm çapındadır. Merkezdeki daire ortaya doğru dışbükey işlenmiştir. Daireyi çevreleyen 1 mm genişliğinde yivin ortasında ince bir çentik şeklinde oyuk dolanmaktadır. Çift kontur tekniğiyle ve keskin kenarlı işlenmiş spiral sırtlarının genişliği 1 mm'den başlayarak dışarıya doğru 2 mm'ye kadar genişlemektedir. Spiraller saat yönünün tersinde ve üç tur dolanarak üst volüte bağlanmaktadır. Spiral kanalları içbükey ve derin olarak işlenmiştir. İki spiralin birleşim noktasında merkeze doğru sivri bir sırt yapan bir ok motifi yer almaktadır.

Tarihi: MÖ 6. yüzyıl sonları

Katalog No: 8

Formu: Aiol Sütun Başlığı Parçası

Buluntu Yeri: Kanalizasyon 1992, T.N: 018, II Açma, C Mekânı Sondajı, derinlik: 0.20 - 0.10 m

Ölçüleri: yükseklik: 14.5 cm, yükseklik (yaprak korunan): 15.3 cm, genişlik (korunan): 16.4 cm, derinlik: (korunan) 66.5 cm, üst çap: 67.5 cm, alt çap: 66.5 cm, yaprak genişliği: 5.6 – 12.8 cm, yaprak sayısı: (korunan) 2, ayırıcı alan sayısı: 1, tahmini orijinal yaprak ve ayırıcı bant sayısı: 12

Form Özellikleri: Aiol sütun başlığı parçasıdır. Yerel kireçtaşındandır. Başlığın ufak bir parçası olan buluntuda kırıklar yer almaktadır ve kısmen aşınmıştır. Korunan düzlemin kavisinden başlığın üst çapı yak. 66 cm olmalıdır. Taban düzleminin 5 cm'lik kısmı orijinal olarak korunmuştur. Taban düzleminin kavisinden başlığın alt çapı 67.5 cm olmalıdır. Yaprakların 15.3 cm'lik kısmı korunmasına rağmen orijinal yüksekliği 15.5 – 16 cm arasında olmalıdır. Başlığın oturma zemininden korunduğu kadarıyla 1 – 1.5 cm aşağıda olan yaprağın tabanı, toplamda 3 – 4 cm derinliğinde ve oturma zeminine paralel olmalıdır. Yaprağın, tabandan daha aşağıda yapılmasının nedeni sütun başlığının altına oturacak sütun tamburu ya da başka beze-

meli yastığın, başlıkla birleşim yerini gizlemek ve karşından bakıldığına tek parçaymış gibi göstermek olmalıdır.

Bezeme Özellikleri: Parçanın ön yüzünde Aiol tipinde aşağıya doğru uzanan yaprak bezemeleri yer almaktadır. Üst düzlemden dışbükey olarak açılan yaprak bezemesi 8-9 cm'ye kadar genişlemekte ve ardından aşağıya doğru daralarak düz bir biçimde sonlanmaktadır. Biri tama yakın olmak üzere iki yaprak ve yaprakların arasında ok bezemesi korunmuştur. Yaprakların tam ortasında, çift kontur olarak işlenmiş, 2 mm kalınlığında, yaprağın ana damarı olarak adlandırılabilir yiv bulunmaktadır. Yaprakların yan kısımları keskin kenarlı çift konturlu olarak belirtilmiştir. Yaprakların arasında bulunan ok bezemesi, üst düzlemden tabana kadar uzanmaktadır ve tek konturlu, üst düzlemlerle alt düzlem arasında sola doğru 1.5 cm'lik izdüşümü farkına sahiptir. Okun bitimi düz bir biçimde sonlanmaktadır. Bu uygulama yapraklarda da görülür. Parçanın alt oturma düzlemine bakıldığında gerek yapraklar arasında kalan ok bezemesinin, gerek yaprakların altının parçanın alt oturma düzlemine göre daha derinde işlendiği görülmektedir. Bu derin alanlar, yaprak ve okun bitimi olmalıdır. Parçanın taban kısmında yer alan, ok ve yaprak bezemesinin devamı olan bu alanlar, kabaca yamuk formundadır. Parçadaki bezemeler, içbükey ve derin olarak işlenmiştir. Yaprağın ana damarından yaprağın kenarına doğru içbükey bir derinleşme vardır. Bu derinlik yaprağın kenarına vardıkça azalmaktadır. Ok bezemesinin merkezindeki yiv, sırt gibi çıkıntılıdır ve her iki yaprağa doğru derinleşmektedir (1 cm kadar). Parçaya yandan bakıldığında, üst düzlemin hemen bitimi ve yaprakların başladığı kısımda, yaprağın ana damarıyla kenarları arasında 5 mm yüksekliğinde üst düzlemden düz inen, yay şeklinde işlenmiş silmeler yer almaktadır. Benzer uygulama, ok bezemesinin merkezi yivinin her iki yanında da vardır. Ancak burada silmeler, üçgen formundadır.

Tarihi: MÖ 560

Katalog No: 9

Formu: Sütun Tamburu Parçası

Buluntu Yeri: Kanalizasyon 1992, T.N: 019, II Açma, C Mekânı Sondajı, derinlik: 0.10 m.

Ölçüleri: yükseklik: (korunan) 16.5 cm, genişlik: (korunan) 24.7 cm, derinlik: 18.6 cm, yiv genişliği: 7.23 cm, yivlerin yaptığı açı: 10.80, korunan faset sayısı: 3, fasetlerin tabandan – üste yaptığı iz düşümü: 0.3, tamburun çapı: 78.5, toplam faset sayısı: 33.

Tanım: Üzerinde fasetler bulunan yerel kireçtaşından sütun tamburu parçasıdır. Tamburun sadece fasetlerin yer aldığı ön yüzü ve tabanı orijinal olarak korunmuştur. Parçada kırıklar bulunmaktadır ve kısmen aşınmıştır. Taban kısmında keski izleri görülmektedir. Tambur parçasının üzerinde araları 7.3 cm olan, 10.80 lik açıyla daralan fasetler yer alır. Fasetler, tabandan yukarıya doğru daralmaktadır. Korunan en yüksek noktada bu daralma 3 mm civarındadır.

Tarihi: MÖ 6. yüzyıl.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akarca 1977 Akarca, A., Neandria, Kuzey Ege'de Arkaik ve Klasik Çağlara Ait Bir Şehir, İstanbul.
- Aktseli 1996 Aktseli, D., Altäre in der archaischen und klasischen Kunst Untersuchungen zu Typologie und Ikonographie, Marie Leidorf GmbH, Espelkamp.
- Akurgal 1960 Akurgal, E., "vom Äeolischen zum ionischen Kapitell", Anadolu / Anatolia 5, 1-7.
- Akurgal 1962 Akurgal, E., "The Early Period and the Golden Age of Ionia", AJA 66.4, 369-379.
- Akurgal 1979 Akurgal, E., Erythrai. Ancient Ionian City. İzmir.
- Akurgal 1989 Akurgal, E., "Aolisches Kymation", IstMitt 39, 11-15.
- Akurgal 1997 Akurgal, E., Eski İzmir I. Yerleşim Katları ve Athena Tapınağı, Ankara.
- Alzinger 1972/75 Alzinger, W., "Von der Archaik zur Klassik. Entwicklung des ionischen Kapitells in Kleinasien während des fünften Jahrhunderts v. Chr.", Ojh 50, 169-211.
- Ateşlier 2000 Ateşlier, S., "Melanpagos'da Bulunan Bir Aiol Ante Başlığı", Olba III, 71-79.
- Bakır 1984 Bakır, G., "1982 Yılı Urla/Klazomenai Kazısı Sonuçları Hakkında Rapor", KST 5, 221-229.
- Bakır v.d. 2003 Bakır, G. – Y. Ersoy – İ. Fazlıoğlu – F. Özbay – B. Özer – M. Zeren, "2001 Yılı Klazomenai Kazısı", KST 24/1, 205-218.
- Bakır v.d. 2005 Bakır, G. – Y. Ersoy – B. Özer – K. Uzun – M. Zeren, "2003 Yılı Klazomenai Kazısı", KST 26.2, 1-12.
- Bakır v.d. 2008 Bakır, G. – Y. Ersoy – H. Cevizoğlu – Ü. Güngör – İ. Hasdağlı, "2006 Yılı Klazomenai Kazısı", KST 29, 313-332.
- Baran 2010 Baran, A., Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi, Ankara.
- Bayburtluoğlu 2015 Bayburtluoğlu, C., Erythrai. Cilt I - II, Ankara.
- Betancourt 1977 Betancourt, P. P., The Aeolic Style in Greek Architecture, Princeton.
- Boardman 1959 Boardman, J., "Chian and Early Ionic Architecture", AntJ 39, 170-218.
- Boardman 1967 Boardman, J., Excavations in Chios, 1952-1955. Greek Emporio, BSA Supplements 6, London.
- Boardman 1999 Boardman, J., Greek Overseas. Their Early Colonies and Trade, London.
- Boehlau – Schefold 1940 Boehlau, J. – K. Schefold, Larisa am Hermos, 1, Die Bauren, Berlin.
- Buschor 1930 Buschor, E., "Heraion von Samos", AM 55, 1-34.
- Buschor 1957 Buschor, E., "Altsamischer Bauschmuck", AM 72, 1-34, Beil. 1-44.

Cevizoğlu – Yalçın 2012

Cevizoğlu, H. – Ü. Yalçın, “A Blacksmith’s Workshop at Klazomenai”, *Anatolian Iron Ages 7, The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne, 19-24 April 2010, Ancient Near Eastern Studies, Supplement 39*, (ed. A. Çilingiroğlu – A. Sagona), Peeters, Leuven, 73-97.

Cevizoğlu – Ersoy 2016

Cevizoğlu, H. – Y. Ersoy, “Zur Rolle der handwercklichen Betriebe in Bezug auf die wirtschaftliche Entwicklung von Klazomenai”, *Byzas* 22, 105-131.

Cook 1953/54

Cook, J. M., “The Topography of Clazomenae”, *ArchEph* (1953/54), 149-157.

Cook – Nicholls 1998

Cook, J. M. – R. V. Nicholls, *Old Smyrna Excavations: The Temples of Athena*, BSA Supplement 30, London.

Daux – La Coste-Messelière 1927

Daux, G. – La Coste-Messelière, P. de, “La frise de trésor de Siphnos. Dimensions et composition”, *Bulletin de correspondance hellénique* 51, 1-56.

des Courtils 2011

des Courtils, J., “Alâzeytin Kalesi et l’architecture éolique”, *Anatolia Antiqua*, 385-392.

de Polignac 1994

de Polignac, F., “Mediation, Competition, and Sovereignty: The Evolution of Rural Sanctuaries in Geometric Greece”, *Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*, (ed. S. E. Alcock – R. Osborne), Oxford, 3-18.

de Polignac 1995

de Polignac, F., *Cults, Territory and the Origins of the Greek City State*, Chicago and London.

Dinsmoor 1912

Dinsmoor, W. B., “Studies of Delphian Treasures. I”, *BCH* 36, 439-493.

Dinsmoor 1913

Dinsmoor, W. B., “Studies of Delphian Treasures. II. The Four Ionic Treasures”, *BCH* 37, 5-82.

Dinsmoor 1923

Dinsmoor, W. B., “The Aeolic Capitals of Delphi”, *AJA* 27, 164-173.

Dinsmoor 1950

Dinsmoor, W. B., *The Architecture of Ancient Greece. An Account of Its Historic Development*, London.

Engelmann – Merkelbach 1972-73

Engelmann, H. – R. Merkelbach (eds.) *Die Inschriften von Klazomenai und Erythrai I*, Bonn,

Erkanal – Artzy – Kouka 2003

Erkanal, H. – M. Artzy – O. Kouka, “2001 Yılı Liman Tepe Kazıları”, *KST* 24/1, 423-436.

Ersoy 2003

Ersoy, Y. E., “Pottery Production and Mechanism of Workshops in Archaic Clazomenae”, *Griechische Keramik im kulturellen Kontext: Akten des Internationalen Symposions in Kiel vom 24. Bis 28.9.2001*, (eds. B. Schmaltz ve M. Söldner), veranstaltet durch das Archäologische

- Institut der Christian-Albrechts Universität zu Kiel, Münster, 254-257.
- Ersoy 2004 Ersoy, Y. E., "Klazomenai 900-500 BC: History and Settlement Evidence", *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony Proceedings of the International Symposium held at Archaeological Museum of Abdera, 20-21 October 2001, Selanik*, 43-76.
- Ersoy 2007 Ersoy, Y., "Notes on History and Archaeology of Early Clazomenae", *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme, Panionion-Symposium Güzelçamlı 26. September – 1. Oktober 1999, Mileische Forschungen, Band 5, Mainz*, 149-178, taf. 18-20.
- Ersoy 2014 Ersoy, Y. E., "Klazomenai'da Tunç Çağı'ndan Arkaik Dönem Sonuna Kadar Yerleşim Düzenleri ve Değişimleri: Siyasal, Sosyal ve Çevresel Etkiler", *Yerleşim Sistemleri ve Mekân Analizi, Tematik Arkeoloji Serisi 1*, (ed. Ö. Çevik – B. Erdoğan), İstanbul, 257-280.
- Ersoy v.d. 2009 Ersoy, Y. – H. Cevizoğlu – Ü. Güngör – İ. Hasdağlı – P. Ulusoy, "2007 Yılı Klazomenai Kazısı", *KST 30/3*, 233-254.
- Ersoy v.d. 2010 Ersoy, Y. – H. Cevizoğlu – Ü. Güngör – P. Ulusoy – F. Özbay – H. Ercan, "2008 Yılı Klazomenai Kazısı", *KST 31/1*, 185-204.
- Ersoy v.d. 2013 Ersoy, Y. – H. Cevizoğlu – Ü. Güngör – E. Koparal – P. Ulusoy – İ. Hasdağlı – F. Özbay, "Urta – Klazomenai Kazıları", *KST 34/2*, 191 – 209.
- Ersoy v.d. 2016 Ersoy, Y. E. – İ. Hasdağlı – K. Uzun – C. Çetin, "Urta Klazomenai Kazıları", *KST 37.2*, 517-540.
- Ersoy – Güngör – Cevizoğlu 2011 Ersoy, Y. – Ü. Güngör – H. Cevizoğlu, "2009 Yılı Klazomenai Kazısı", *KST 32.4*, 169-182.
- Ersoy – Tuna – Koparal 2011 Ersoy, Y. – N. Tuna – E. Koparal, "Urta ve Seferihisar İlçeleri Yüzey Araştırması 2009 Yılı Çalışmaları", *AST 28/2*, 339-360.
- Fiechter 1918 Fiechter, E., "Amyklae. der Thron des Apollon", *JdI 33*, 208-241.
- Grandjean – Salviat 2000 Grandjean, Y. – F. Salviat, *Guide de Thasos*, Paris.
- Gorman 2001 Gorman, V. B., *Miletos: The ornament of Ionia*, Ann Arbor.
- Greaves 2003 Greaves, A. M., *Miletos. Bir Tarih*, İstanbul.
- Greaves 2010 Greaves, A. M., *The Land of Ionia. Society and Economy in the Archaic Period*, Ann Arbor.
- Gruben 1961 Gruben, G. *Die Architektur der griechischen Tempel und Heiligtümer*, München.
- Gruben 1986 Gruben, G. *Die Tempel der Griechen*, München.
- Hahland 1964 Hahland, W., "Didyma im 5. Jahrhundert v. Chr.", *JdI 79*, 142-240.
- Hansen 2006 Hansen, M. G., *Polis. An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford and New York.

Höckmann – Koenigs 2007

Höckmann, U. – W. Koenigs, *Archäologische Studien zu Naukratis II*, Worms.

Hürmüzlü 2003

Hürmüzlü, B., *Klazomenai-Akpınar Nekropolisi* (Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Hürmüzlü 2004

Hürmüzlü, B., “Burial Grounds in Klazomenai: Geometric through Hellenistic Periods”, *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony Proceedings of the International Symposium held at Archaeological Museum of Abdera, 20-21 October 2001, Selanik*, 77-95.

Hürmüzlü 2005

Hürmüzlü, B., “The Organization and Utilization of the Burial Grounds in Klazomenai”, *Olba* 12, 39-67.

Jeffrey 1951

Jeffrey, L. H., *The Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford.

Kadioğlu v.d. 2015

Kadioğlu, M. – C. Özbil – M. Kerschner – H. Mommsen, “Yeni Araştırmalar Işığında Teos”, *Kültürlerin Köprüsü Anadolu*, (eds. Ü. Yalçın ve H. D. Bienert), *Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau, Beiheft 27*, Bochum, 345-366.

Kerschner 1999

Kerschner, M., “Das Artemisheiligtum auf der Ostterrasse des Kalabaktepe in Milet”, *AA* 1999/1, 7–51.

Kienast 1991

Kienast, H., “Neue Beobachtungen zum sog. Rhoikosaltar im Heraion vom Samos”, *L’escape sacrificiel dans les civilisations Méditerranéennes de l’ Antiquité* (ed. R. Etienne – M. T. la Dinahet), Paris, 99-102.

Kienast 2002

Kienast, H. J., “Topography and Architecture of the Archaic Heraion at Samos”, *Classical Culture. Recent Archaeological Discoveries in Greece*, (ed. M. Stamatopoulou – M. Yeroulanou), Oxford, 317-325.

Kjellberg – Bochlau 1940

Kjellberg L. – J. Bochlau, *Larisa am Hermos, die Ergebnisse der Ausgrabungen* (1902, 1934), Stockholm – Berlin.

Koenigs 1979

Koenigs, W., “Archaische Bauglieder aus Milet: I. Ionische Kapitelle”, *IstMitt* 29, 187-198.

Koenigs 1980

Koenigs, W., “Bauglieder aus Milet II”, *IstMitt* 30, 56-98.

Koenigs 1981

Koenigs, W., “Bauglieder aus Kyzikos” *Anatolian Studies* 31, 121-128.

Koenigs 1986

Koenigs, W., “Reste archaischer Architektur in Milet”, *Milet 1899-1980, Ergebnisse, Probleme und Perspektiven einer Ausgrabung, Kolloquium Frankfurt am Main 1980*, (ed. W. Müller – W. Wiener), Tübingen, *IstMitt Beiheft* 31, 113-119, taf. 11-122.

Koenigs 2007

Koenigs, W., “Archaische Bauglieder aus Stein in Ionien”, *Frühes Ionien, Eine Bestandaufnahme. Panionion – Symposion Güzelçamlı*, 26. September – 1. Oktober, 1999, Mainz, 669-680.

Koparal 2011

Koparal, E. *Urbanization Process and Spatial Organization in Klazomenian Khora from Early Iron Age to Roman Period* (ODTÜ Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Koparal 2014

Koparal, E. “Grek Polis İmgesi ve Değişen Gerçekler: Klazomenai

Örneği”, Yerleşim Sistemleri ve Mekân Analizi, Tematik Arkeoloji Serisi 1, (ed. Ö. Çevik – B. Erdoğan), İstanbul 57-79.

Koparal – İplikçi – Bakır 2010

Koparal E. – E. İplikçi – A. S. Bakır, “Klazomenai Olive Oil Plant: Dating, Reconstruction and Contemporary use of it”, Antik Çağda Anadolu’da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Sempozyum Bildirileri, 06-08 Kasım 2008, Mersin Türkiye, (ed. Ü. Aydınöğlü ve A. K. Şenol), İstanbul, 319335.

Kraft v.d. 2007

Kraft, J. C. – H. Brückner – I. Kayhan – H. Engelmann, “The Geographies of Ancient Ephesus and Artemision in Anatolia”, *Geoarchaeology: An International Journal* 22/1, 121-149.

La Coste-Messelière 1936

La Coste-Messelière, P., de, *Au Musée de Delphes. Recherches sur quelques monuments archaïques et leur décor sculpté*, Paris..

Lamb 1934/35

Lamb, W., “Excavations at Kato Phana in Chios”, *BSA* 35, 138-164.

Langlotz 1975

Langlotz, E., *Studien zur nordostgriechischen Kunst*, Mainz.

Lawrence 1983

Lawrence A. W., *Greece Architecture*, New York.

Maltwitz 1968

Maltwitz, A., “Der alte Athena-Tempel von Milet”, *IstMitt* 18, 88-143.

McGowan 1997

McGowan, E. P., “The Origins of Athenian Ionic Capital”, *Hesperia* 66/2, 209-233.

Morgan 1994

Morgan, C., “The Evolution of a Sacral ‘Landscape’: Isthmia, Perahora, and the Early Corinthian State”, *Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*, (ed. S. E. Alcock – R. Osborne), Oxford, 105-142.

Morgan 2003

Morgan, C., *Early Greek States beyond the Polis*, New York.

Morris 1987

Morris, I., *Burial and Society. The Rise of Greek City-State*, Cambridge.

Morris 1989

Morris, I., “Attitudes Toward Death in Archaic Greece”, *Classical Antiquity* 8, 296-320.

Morris 1992

Morris, I., *Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*, Cambridge.

Morris 2000

Morris, I., *Archaeology as Cultural History*, Massachusetts.

Ohnesorg 2005

Ohnesorg, A., *Ionische Altäre. Formen und Varianten einer Architekturgattung aus Insel- und Ostionien*, Berlin.

Osborne 2007

Osborne, R., “Cult and Ritual. The Greek World” *Classical Archaeology*, (ed. S. E. Alcock – R. Osborne), Malden – Oxford, 246-262.

Özyiğit 2003

Özyiğit, Ö., “Phokaia’da Akurgal’ın Kazıları Işığında Son Dönem Çalışmaları”, *Anadolu / Anatolia* 25, 97-107.

Özyiğit – Erdoğan 2000

Özyiğit, Ö. – A. Erdoğan, “Les sanctuaries de Phocée à la lumière des dernières fouilles”, *Des Cultes des cités phocéennes, Actes d colloque international aix-en Provence, Marseille 4-5 juin 1999*, (ed. A. Hermay – H. Tréziny), 11-23.

- Perrot – Chipiez 1898 Perrot, G. – C. Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité ...: La Grèce de l'épopee, la Grèce archaïque (le temple)*, Hachette et Cie.
- Petrie 1886 Petria, W. M. F., *Naukratis: 1884-4. Part I.*
- Schefold 1938 Schefold, K., “Das Äolische Kapitell”, *JOAI* 31, 41-52.
- Schleif 1933 Schleif, H., “Der Grosse Altar der Hera von Samos”, *AM* 58, 174-210.
- Schneider 1985 Schneider, P., “Das Apollonheiligtum. Altarplatz und Weihgeschenkterrasse“, *Didyma Wegweiser* 14.
- Serdaroğlu 1967 Serdaroğlu, Ü., “Foça Kazılarında Bulunan Arkaik Devir Mimarlık Eserleri”, *TTK* VI, 35-40.
- Simon 1986 Simon, C. G., *The Archaic Votive Offerings and Cults of Ionia*, Ann Arbor,
- Simon 1997 Simon, C. G., “The Archaeology of Cult in Geometric Greece. Ionian Temples, Altars, and Dedications”, *New Light on a Dark Age. Exploring the Culture of Geometric Greece*, (ed. S. Langdon), Missouri University Press, Columbia ve London, 125-143.
- Snodgrass 2006 Snodgrass, A. M., *Archaeology and the Emergence of Greece*, Ithaca.
- Sourvinou-Inwood 1993
Sourvinou-Inwood, C., “Early Sanctuaries, the Eighth Century and Ritual Space. Fragments of Discourse”, *Greek Sanctuaries. New Approaches*, (ed. N. Marinatos – R. Hägg), London and New York, 1-17.
- Sparkes – Talcot 1970 Sparkes, B. A. – L. Talcott, *The Athenian Agora XII, Black and Plain Pottery*, Princeton.
- Tzannes 2004 Tzannes, M-C., “The Excavations of G. Oikonomos at the Archaic Cemetery of Monastirakia in Klazomenai 1921-1922”, *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony Proceedings of the International Symposium held at Archaeological Museum of Abdera, 20-21 October 2001*, Selanik, 97-119.
- Ulusoy 2010 Ulusoy, P., *Burial Customs of Clazomenae in the Iron Age (1100 – 500 BC)*. Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Ulusoy 2015 Ulusoy, P., “Klazomenai’de Bulunmuş Lotus-Palmet Bezemeli Friz Parçasının Değerlendirilmesi”, *Mustafa Büyükkolancı’ya Armağan*, (ed. C. Şimşek – B. Duman – E. Konakçı), İstanbul, 679-687.
- Uz 1986 Uz, M. D., “Teos Dionysos Tapınağı Temenos Alanı”, *AST* 3, 227-242.
- Uz 2013 Uz, M. D., *Teos’taki Dionysos Tapınağı*, Ankara.
- Vallet 1968 Vallet, G., “La cité et son territoire dans les colonies grecques d’occident”, *Atti del VII convegno di studia sula Manga Graecia, Taranto 8-12, Ottobre 1967*, Napoli, 67-142.
- Weber 1965 Weber, H., “Myus. Grabung 1964”, *IstMitt* 15, 43-64.
- Whitley 2005 Whitley, J., *The Archaeology of Ancient Greece*, 4. Printing, Cambridge.
- Yalçın – Cevizoğlu 2011
Yalçın, Ü. – H. Cevizoğlu, “Eine Archaische Schmiedewerkstatt in Klazomenai”, *Anatolian Metal V*, Bochum, 85-89.

- Yeroulanou 2012 Yeroulanou, M., "Architecture in City and Sanctuary", *A Companion to Greek Art, Volume I*, (ed. T. J. Smith – D. Plantzos), Wiley-Blackwell, West Sussex, 132-152.
- Woodward 1926/27 Woodward, A. M., "Some Notebooks of Sir William Gell", *BSA* 28, 107-127.

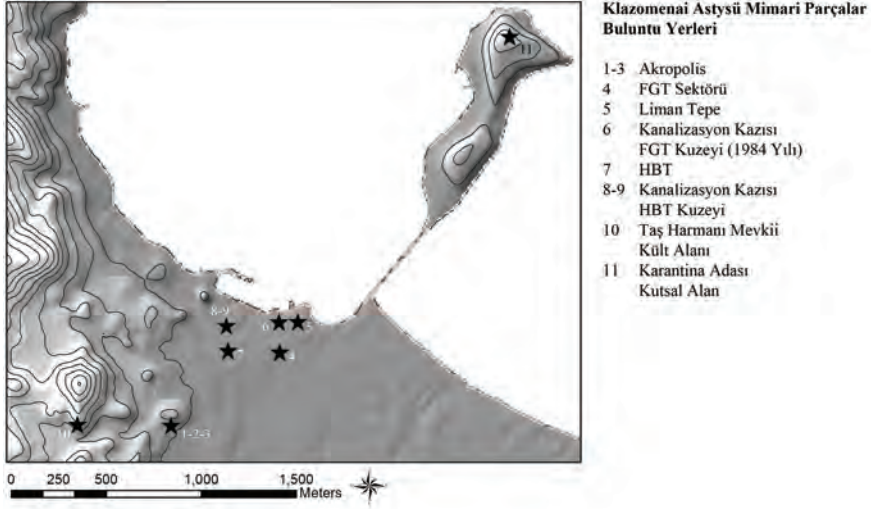

Fig. 1 Parçaların buluntu yerlerini gösterir harita.

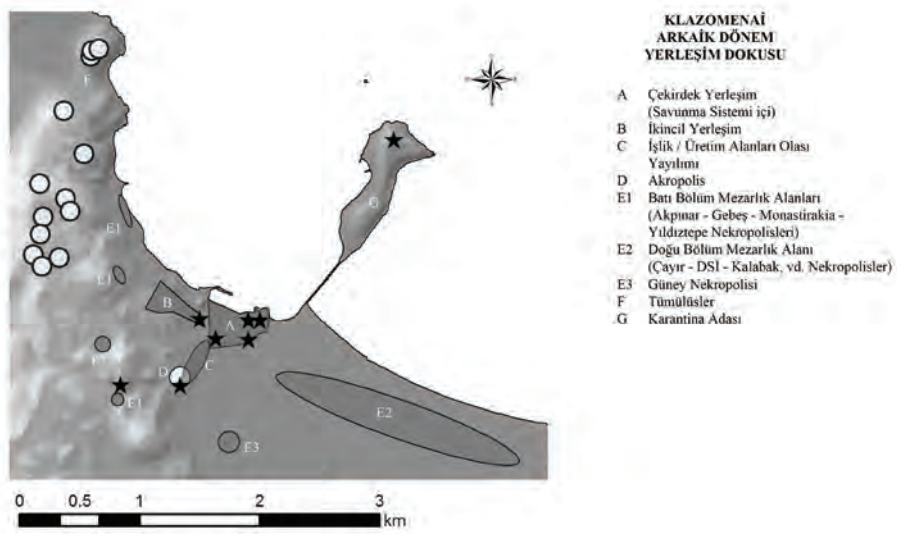

Fig. 2 Klazomenai Astysü Arkaik Dönem yerleşim dokusu bileşenlerini gösterir harita.

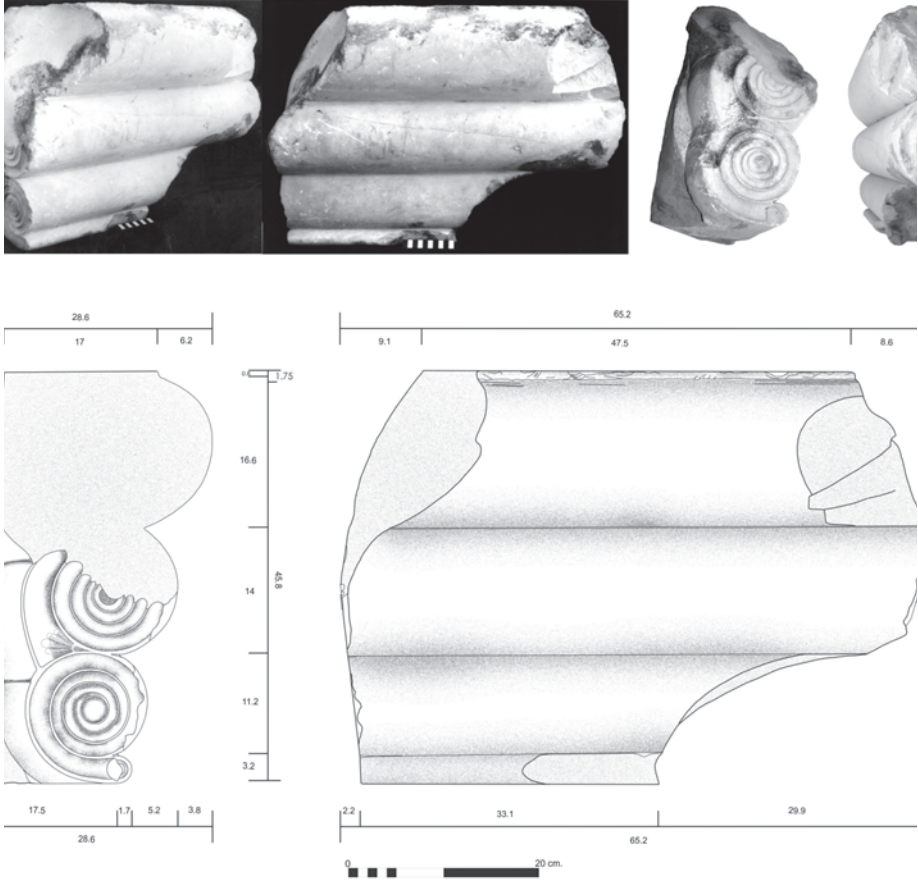

Fig. 3 Anta başlığı parçası (Kat. No: 1)

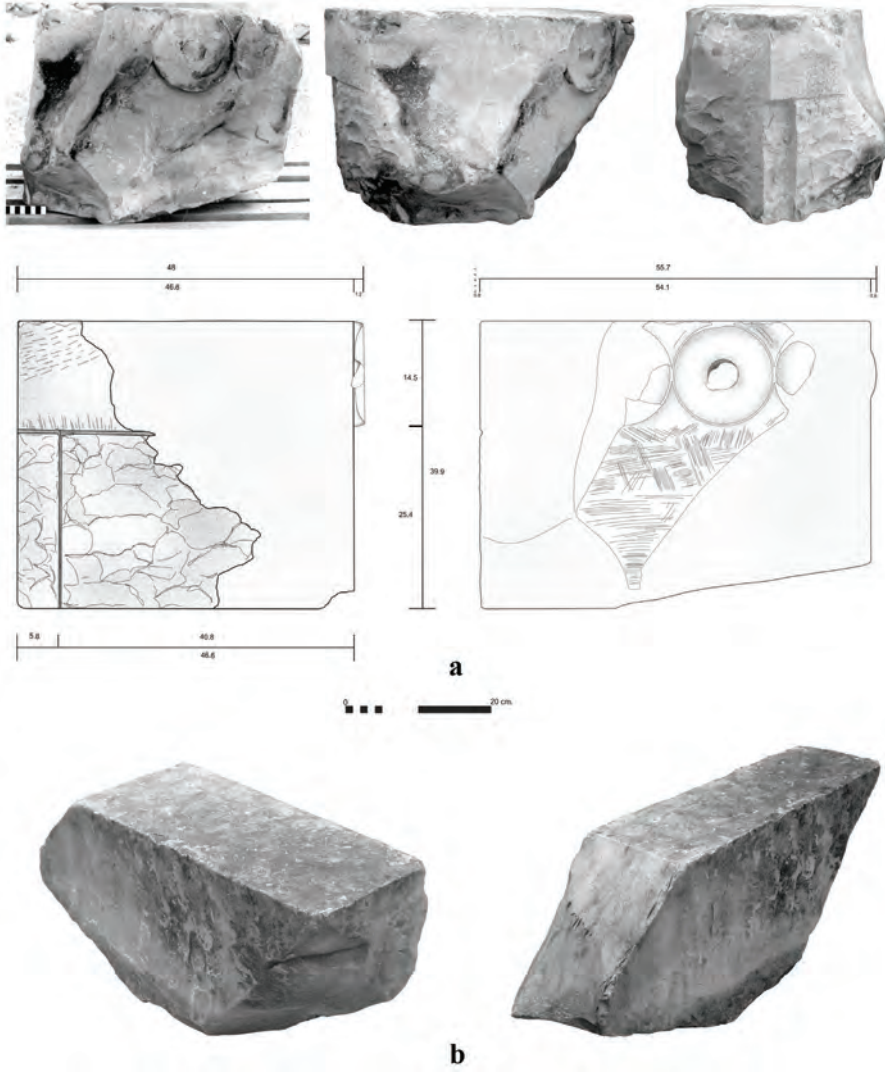

Fig. 4 Rozet bezemeli blok (Kat. No: 4)

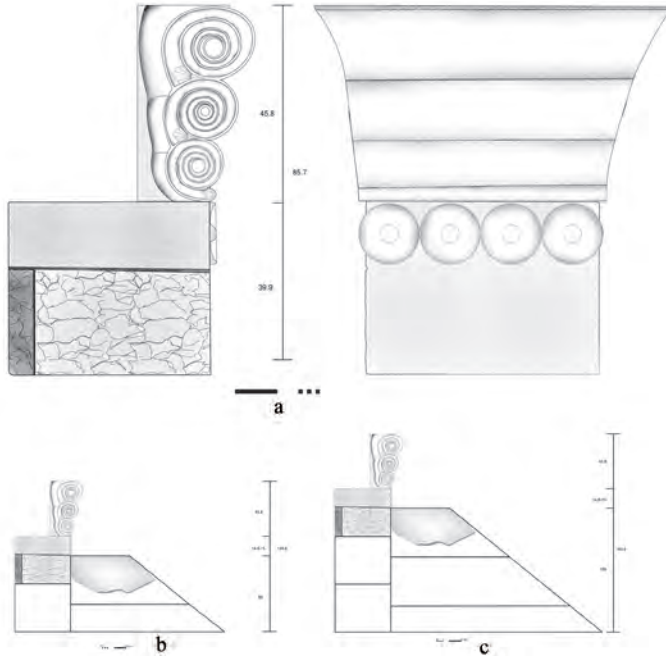

Fig. 5 a. 1 ve 2 numaralı parçaların üst üste rekonstrüksiyonu. b. 1 – 2 ve 3 numaralı parçaların ait olabileceği altarin kesit çizimi (iki blok olduğu varsayıldığında) c. 1 – 2 ve 3 numaralı parçaların ait olabileceği altarin kesit çizimi (üç blok olduğu varsayıldığında)

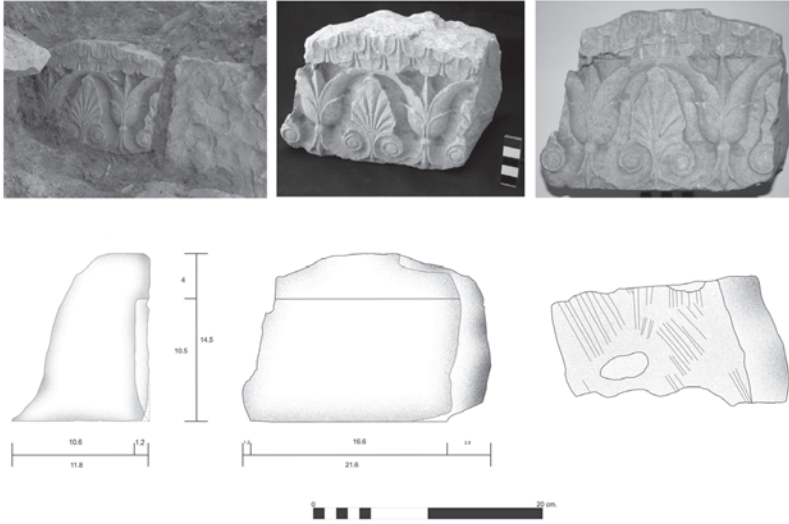

Fig. 6 Lotus – Palmet Bezemeli friz parçası (Kat. No: 4)

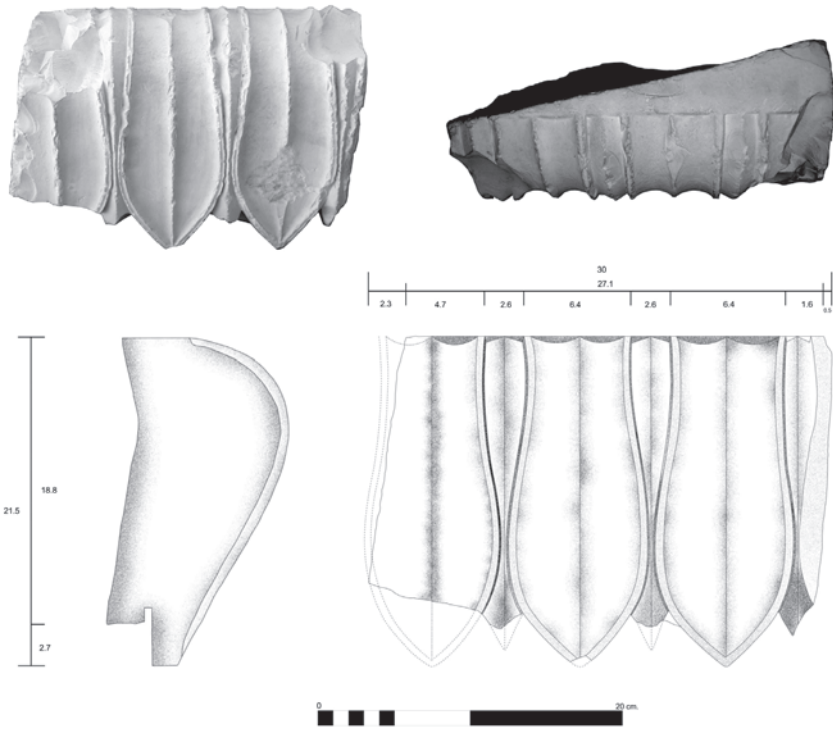

Fig. 7 Aiol kymationu bezemeli taç bloğu parçası (Kat. No: 5)

Fig. 8 a. 4 – 5 numaralı parçaların üst üste geldiğinde olası rekonstrüksiyonu b. 4 – 5 numaralı parçalar arasına farklı bir friz geldiğinde olası rekonstrüksiyonu

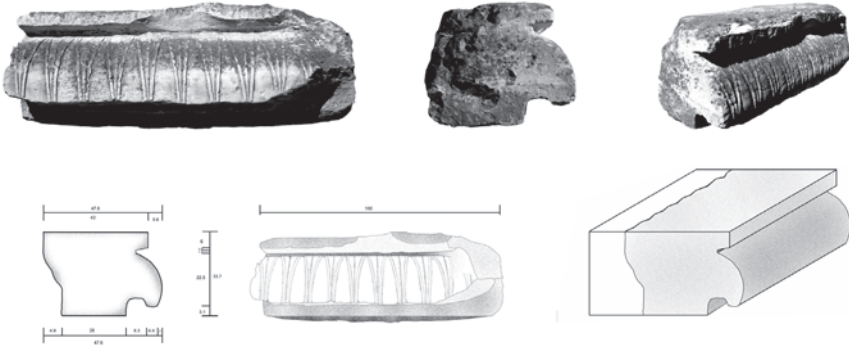

Fig. 9 Yaprak bezemeli friz bloğu (Kat. No: 6)

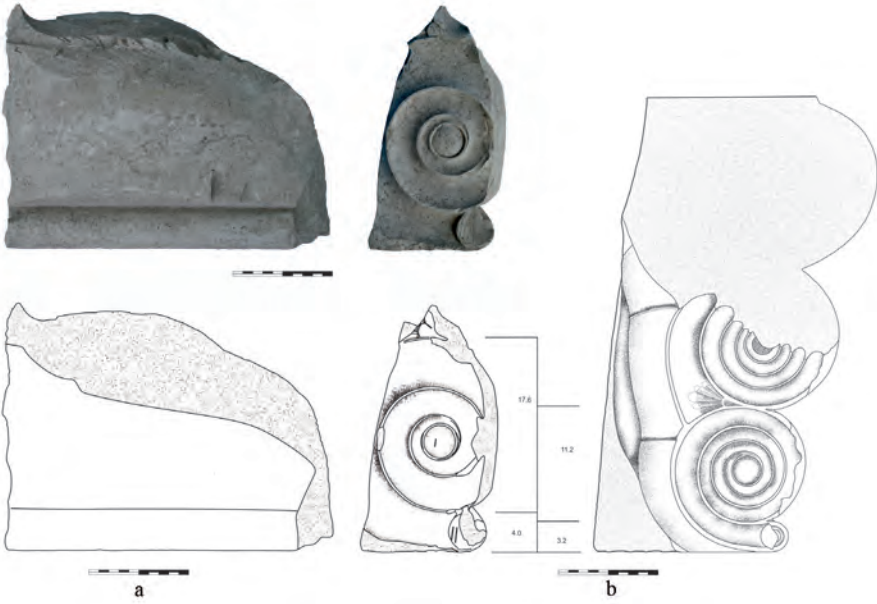

Fig. 10 a. Anta başlığı parçası (Kat. No: 7) b. Akropolis ve HBT buluntusu başlıkların boyut açısından karşılaştırılması

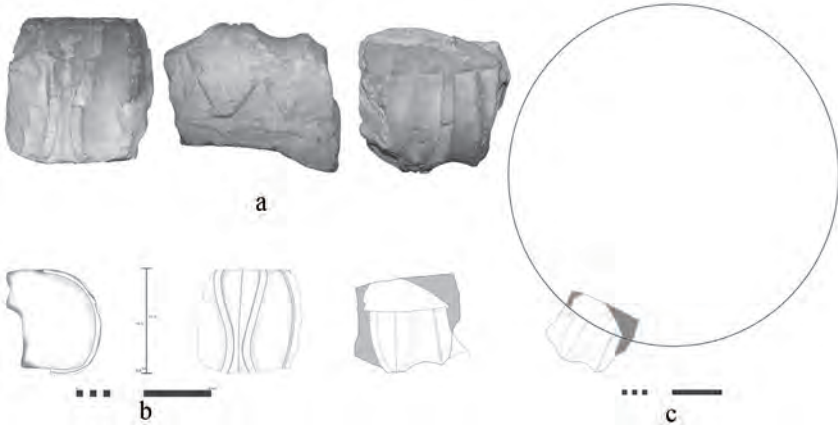

Fig. 11 a. Sütun başlığı parçasının karşıdan, alttan ve üstten görelleri b. Sütun başlığı parçasının profilden, karşıdan ve üstten çizimleri c. Sütun başlığı parçasının tamamlaması (Kat. No: 8)

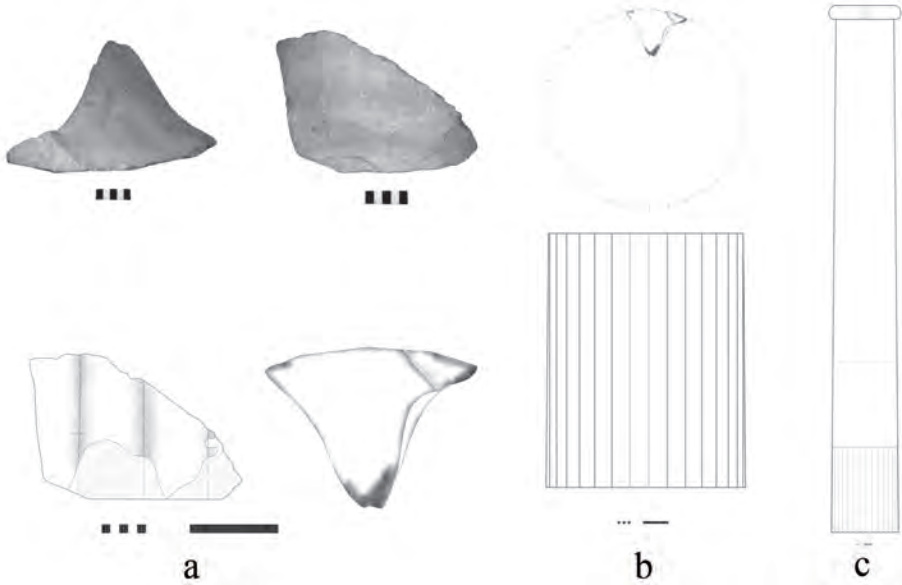

Fig. 12 a. Sütun tamburu parçası görsel ve çizimleri (Kat. No: 9) b. Sütun tamburu parçası ve tamamlaması. c. Olası Aiol sütunu rekonstrüksiyonu.